

TAM METİN KİTABI

III. ULUSLARARASI KÜLTÜR VE MEDENİYET KONGRESİ

20-22 Nisan 2018
Mardin

Editörler
Dr. Hasan ÇİFTÇİ
Kaldygul ADILBEKOVA

Institution Of Economic Development And Social Researches Publications®

(The Licence Number of Publisher: 2014/31220)

TURKEY

TR: +90 342 606 06 75 USA: +1 631 685 0 853

E posta: kongreiksad@gmail.com

www.iksad.org www.iksadkongre.org

KONGRE KÜNYESİ

KONGRENİN ADI

3. ULUSLARARASI KÜLTÜR VE MEDENİYET KONGRESİ

KATILIM TÜRÜ

Çağrılı ve Davetli

TARİHİ VE YERİ

20-22 Nisan 2018 – MARDİN

ORGANİZATÖR

İKSAD- İktisadi Kalkınma ve Sosyal Araştırmalar Derneği

KATILIMCI KURUM

ATLAS Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi

KONGRE BAŞKANI

Prof. Dr. Salih ÖZTÜRK

DÜZENLEME KURULU BAŞKANI

Mustafa Latif EMEK

GENEL KOORDİNATÖR

Kaldygül ADİLBEKOVA

KONGRE DİLİ

Türkçe (tüm lehçeler), Arapça ve İngilizce

ARTUKLU DÖNEMİ MARDİN BÖLGESİNDE FIKIH
ARTUKLU PERIOD FIQH IN THE MARDIN REGION

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Aziz YAŞAR

Mardin Artuklu Üniversitesi

İslâmî İlimler Fakültesi İslam Hukuku Anabilim Öğretim Üyesi

ya-ar19801@hotmail.com

ÖZET

Vahiy merkezli bir hayat tarzı olan fıkıh, insanın kendisine ve diğer insanlara karşı görev ve sorumluluklarını tanzim etmenin yanında insanın Allah ile arasındaki münasebetlere de kapsamlı bir şekilde yer verir. Fıkıhın bu öneminden ötürü, İslâm tarihi boyunca Müslümanlar tarafından kurulan devletlerde fıkıh ilminin eğitim-öğretimine özel bir önem verilmiştir. Bu ilimde söz sahibi olmuş fakahâ, her zaman toplum tarafından itibar görmüş ve toplumu yöneten yetkililer tarafından desteklenmiştir. Keza Artuklu hükümdarları da fıkıha verdikleri önemden dolayı meşhur fakihleri Mardin'e davet ederek müderrislik görevine getirmişlerdir. Sultan İsa'nın Hanefî ve Şafî mezheplerinde ders vermek için, yurdun dört bir tarafından, fıkıh alanında yetkin âlimleri getirterek görevlendirmiş olması bunun açık bir örneğidir. Neticede diğer İslâm devletlerinde olduğu gibi Artuklu devletinde de Mardin bölgesinde fıkıh ilminin tedrisatı için özel medreseler inşâ edilmiştir. Bu medreselerde çok sayıda fakih yetişmiştir.

Bildirimizde Artukluların hâkim olduğu dönemde Mardin bölgesinin fikhî durumu ele alınacaktır. Bu çerçevede XII-XV yüzyılları arasındaki zaman diliminde; Mardin bölgesinin mezhepsel durumu incelenecek, içinde fıkıh öğretimi yapıldığı tespit edilen ilmî kurumlar ile birlikte bu kurumlarda fıkıh tedrisatını yaptığı bilinen fakihlerin isimleri zikredilecektir. Mezkûr dönemde Mardin bölgesinden çıkmış fakihlerin kısa biyografisinden ve ele aldıkları fıkıh eserlerinden bahsedilecektir. Ayrıca değişik amaçlarla bu bölgeye gelip yerleşen fakihler de zikredilecektir.

Anahtar Kelimeler: Mardin, Fakih, Fıkıh, Medrese, Artuk, Şafî.

ABSTRACT

Fiqh, a life style based on revelation as well as arranging the duties and responsibilities of the person to himself and to other people, he also includes the relationship between man and God in a comprehensive manner. Because of this significance of the fiqh, special importance has been attached to the education of fiqh in the states established by

Muslims throughout the history of Islam. Fukah, who has been a scholar in this field, has always been endorsed by the society and supported by the community-governing authorities. Likewise, Artuk's rulers invited well-known jurists to Mardin and brought them to the office of müderris because of their importance. It is an obvious example of the fact that Sultan Jesus has assigned eminent scholars in the field of fiqh to teach in the Hanafi and Shafi'i denominations. As a result, in the state of Artuklu, as in other Islamic states, special medresels were built for the education of the fiqh ilm in the Mardin region. Many masters have attained these masters. In the event that Artukids are judges in the Notice, the fiqh status of the Mardin region will be dealt with. In this frame of time between the XII-XV centuries; The sectarian status of the Mardin region will be examined and the names of the judges known to have conducted fiqh education in these institutions will be mentioned together with the scientific institutions in which fiqh education has been established. Short biographies of the magistrates from the Mardin region and the works of fiqh which they deal with will be mentioned.

Keywords: Mardin, Faqih, Fiqh, Madrasa, Artuq, Shafii.

Giriş

Mardin bölgesi 19/640 yılında Hz. Ömer'in meşhur komutanı İyâd b. Ğanem (ö. 20/641) tarafından fethedildikten sonra, Mardin'in ileri gelenlerinden olup, İslâm'ı kabul eden Mariya ve oğlu Amuda tarafından bir müddet idare edilmiştir. Daha sonra 250/864'e kadar Emevîler ve Abbâsîler bölgeye hükmetmiştir. 250/864'den 280/893 tarihine kadar Abbâsî devletinin önemli komutanlarından İshak b. Kindâc (ö. 267/880) ve oğlu Muhammed (ö. ?) tarafında idare edildikten sonra Müteğallibîlerin (280/893) eline geçmiştir. 280/893'te Hemdân b. Hamdûn (ö. 282/895) tarafından ele geçirilen bölge 368/978'e kadar Hemdânîler devletinin hâkimiyetinde kalmıştır. Dört yıllık bir müddet Büveyhîler tarafında da idare edilen bölge bundan sonra Mervânîlerin eline geçmiş ve yaklaşık bir asır boyunca (368/978-372/982) onların hâkimiyetinde kalmıştır. 477/1085 tarihinde Selçuklular tarafından zapt edilen bölge, 501/1108'de Artuk Oğulları tarafından teslim alınarak Artuklu Beyliği kurulmuştur.¹

Artuklu Beyliği, Türkiye'nin bugünkü sınırları içerisinde bulunan Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun Hısnıkeyfa/Hasankeyf (495/1102), Harput (505/1112, 580/1185) ve Mardin (505/1108) bölgelerinde, Selçukluların önemli komutanlarından olan Artuk'un oğulları tarafından üç kol halinde kurulmuş bir Türkmen hanedanıdır. Bunlardan Hısnıkeyfa

¹ Muhammed b. Ali İbn Şeddâd (ö. 684/1285), *el-'Alâku'l-Hatîre fî Zikri Ümerâi's-Şâm ve'l-Cezîre*, yy. ty., s. 199-201; Dervîş Yusuf Hasan, "Medîntü Düneyser İbera't-Târîhi'l-İslâmî", *Mecelletü'l-Ulûmi'l-İslâmiyye, Câmi'atu Zaho*, c. 5, sy. 1, 2017, s. 103.

kolunun varlığı, Eyyübî hükümdarı el-Melikü'l-Kâmil'in (ö. 624/1227) 629/1232 yılında Hısnıkeyfa'yı ele geçirmesiyle son bulmuştur. Harput kolu, 631/1234'te Anadolu Selçukluların bölgeyi zapt etmesiyle tarihe karışmıştır. Mardin kolu² ise hanedanın son hükümdarı Melikü's-Sâlih'in 811/1409'de Mardin'i Karakoyunluların lideri Kara Yusuf'a teslim etmesiyle hâkimiyet erkini kaybetmiştir.³

Artuk'un oğullarından Necmeddin İlgazi tarafından Selçuklulardan teslim alındıktan sonra kısa sürede asayiş sağlanan Mardin bölgesi siyasî, sosyal ve ekonomik açılardan önemli gelişmelerin yanı sıra⁴ ilmî ve kültürel alanlarda da büyük mesafeler kat etmiştir. Hanedana mensup hükümdarlar, ilim ve sanat adamlarını himâye etmiş, onları desteklemiş⁵ ve bölgenin birçok yerinde külliye, hastane, hamam, çarşı, han, köprü, kervansaray gibi iktisadî ve içtimaî yapıların yanı sıra dönemin dinî ilimlerin eğitim-öğretim kurumları olan muhteşem medreseler⁶ ve camiler de inşa etmişlerdir.⁷ İslâmî ilimler yanında felsefe, astronomi, matematik, fizik gibi müspet ilimlere de önem veren⁸ Artuklu hükümdarları, bölgenin farklı yerlerinde değişik ilim dallarına ait binlerce ciltlik kitaplar ihtiva eden büyük kütüphaneler

² Üç asırlık Artuklu hanedanı döneminde Mardin bölgesine şunlar hükmetmişleridir: Necmeddin Birinci İlgazi (1104 -1122), Hüsameddin Timurtaş (1122-1152), Necmeddin Alpi (1152-1176), Kutbüddin İkinci İlgazi (1176-1184), Hüsameddin Yülük (Yavlak) Arslan (1184-1201), Nasrüddin Artuk Arslan(1201-1239), Necmeddin Birinci Gazi (1239-1260), Muzaffer Fahrüddin Kara Arslan (1260-1292), Şemseddin Birinci Davud (1292-1294), Necmeddin İkinci Gazi (1294-1312), İmadüddin Ali Alpi (1312), Şemseddin Salih (1312-1364), Mensur Birinci Ahmed (1364-1368), Muzaffer İkinci Davud (1368-1376), Zahir Meceddin İsa (1376-1406), Şihabeddin İkinci Ahmed (1406-1408).

³ Ebu'l-Farac İbnü'l-İberî (ö. 685/1286), *Târîhu Muhtasar'd-Duvel*, (thk. Antün Sâlihî el-Yesû'î), Dâru's-Şark, Beyrut 1413/1992, I, 202; Muhammed b. Ahmed b. Osman b. Kaymaz ez-Zehabî (ö. 748/1347), *Târîhu'l-İslâm ve Vefyâtü'l-Meşâhîr ve'l-A'lâm*, el-Mektebetü't-Tavfikiyye, y.y, t.y., XXXIV, 141; İsmail b. Ömer b. Kesîr (774/1372), *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, (thk. Ali Şîrî), Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, yy. 1408/1988, XIV, s. 260; Alptekin Coşkun, "Artuklular", *DİA*, TDV Yayınları, Ankara 1991, III, 415-418.

⁴ Nitekim bu dönemde Mardin'de halktan, komşu ülkelere nazaran daha az vergi alınmasının yanı sıra ticarî hayatın canlanması için kervansaraylar, köprüler, çarşılar gibi birçok ticari merkezler kurulmuştur. Bundan ötürü de civar memleketlerden Mardin'e yoğun bir göç yaşamıştır. Söz gelimi; Mardin bölgesinin önemli yerleşim yerlerinden olan Kızıltepe ilçesi, dönemin meşhur coğrafyacı Yâkût el-Hamevî (ö. 626/1229) tarafından şöyle tasvir edilmiştir: Koçhisâr olarak adlandırılan Düneyser/Kızıltepe ilk gördüğümde küçük bir köy görünümündeydi. Otuz yıl sonra ise birçok büyük şehri geri de bıraktığını, nüfusu yoğun ve büyük çarşıları olduğunu gördüm. Yâkut el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Büldân*, Dâru Sadr, Beyrut 1416/1995, II, 478; Hasan Şümeysânî, *Medînetu Mârdîn mine'l-Fethi'l-Arabî ilâ Seneti 921/1514*, Âlemü'l-Kütüb, Beyrut 1407/1987, s. 311-338; Coşkun, "Artuklular", III, 417; Ahmet aslan, "Artuklular Zamanında Düneysir (Kızıltepe)'de Arap Edebiyatı Çevresi", *Harran Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2008, sy. 20, s. 262.

⁵ Şümeysânî, *Medînetu Mârdîn*, s. 371.

⁶ Sadece Mardin merkezinde Artuklu hanedanı dönemine ait on beş medrese bulunmaktadır.

⁷ Yâkût el-Hamevî Mardin'i tasvir ederken bu zenginliğini şu şekilde dile getirmiştir: Mardin, Cezîre bölgesinde bulunan bir dağın zirvesinde kurulmuş bir kaledir. Kale, Düneyser, Dara ve Nusaybin'i kapsayan geniş ovaya hâkim bir konumdadır. Kalenin önünde, içinde çok sayıda çarşı, han, medrese ve tekke bulunan büyük bir mahalle bulunmaktadır. Hamevî, *Mu'cemu'l-Büldân*, V, 39.

⁸ Nitekim astronomi bilgini Ahmed el-Mardinî (ö. 728/1328), tıp ve eczacılık alanlarında ünlenmiş Fahrüddin el-Mardinî el-Ensârî (ö. 594/1198), matematik ve ferâiz ilimlerinde meşhur olmuş Alâuddin el-Mardinî (ö. 750/1349) gibi müspet ilimlerde temayüz eden onlarca âlimlerin Mardin'den çıkmış olması önem arz etmektedir. Bkz. Ahmet Ağırakça, *Mardinli Bazı İlim Adamları*, I. Uluslararası Mardin Tarihi Sempozyumu Bildirileri, Mardin 2006, s. 257-266.

kurmuşlardır.⁹ Bütün bu faaliyetler neticesinde Mardin bölgesi bir ilim ve kültür merkezi haline gelmiştir. Artukluların hâkim oldukları il ve ilçelerde, kısmen de olsa günümüze kadar gelebilen ulu camiler, büyük külliyeler ve medreseler inşa etmiş olmaları dine ve ilme verdikleri önemin bariz örneklerindedir.¹⁰ Mardin Artuklu hanedanlığında özellikle II. İlgazi (572-580/1174-1184) döneminden itibaren başta fıkıh olmak üzere İslâmî ilimlerde önemli bir gelişme yaşanmış, bu süreçte çok sayıda fakih yetişmiştir.¹¹

Fıkıh ilmi, insanın doğumundan ölümüne kadar hayatının her safhasını konu edinen eşsiz bir ilmî disiplindir. Bilgi kaynakları açısından vahyi merkeze alan bir usûl takip etmesi de ona husûsî bir mahiyet kazandırmaktadır. Nitekim fıkıh, bir insanın kendisine ve diğer insanlara karşı sorumluluklarını tanzim etmenin yanında Allah ile arasındaki ilişkilere de yer vermektedir. Fıkıh ilminin sahip olduğu bu husûsiyetlerden ötürü, İslâm tarihi boyunca Müslümanlar tarafından kurulan devletlerde fıkıh ilminin eğitim-öğretimine büyük önem verilmiştir. İslâm âleminin her tarafında fıkıh tedrisatına hasredilmiş çok sayıda medrese inşa edilmiştir. Abdulkâdir b. Muhammed en-Nu'aymî'nin (978/1570), Memlûkler döneminde (655/1257-923/1517) Dımaşk bölgesinde ilmî faaliyet gösteren medreseleri konu ettiği *ed-Dâris fî Târîhi'l-Medâris* adlı eserinde, Şafîîlerin altmış bir, Hanefîlerin elli iki, Mâlikîlerin dört ve Hanbelîlerin on bir olmak üzere toplam yüz yirmi sekiz fikhî medreseden söz edilmektedir ki; bu da fıkıh ilmine verilen önemin bâriz kanıtlarından biridir.¹² Aynı durum diğer Müslüman devletlerde de vâki olmuştur. Bunun yanında fıkıh alanında söz sahibi olma vasfına erişmiş olan âlimler de toplum tarafından itibar görmüş ve siyasî otoriteler tarafından desteklenmiştir. Bundan ötürü de tarih boyunca kurulan Müslüman devletlerde, başta kaza/yargı makamı olmak üzere önemli görevler genellikle fukahâyaya tevdi edilmiştir. Diğer Müslüman devletlerde olduğu gibi Artuklular döneminde de fıkıh ilmine özel bir önem atfedilmiş ve fıkıh ilminin öğretimi için meşhur fakihler Mardin'e davet edilerek müderrislik görevine getirilmişlerdir.¹³ Sultan İsa'nın Hanefî ve Şafîî fikhî alanlarında ders vermek üzere yurdun dört bir tarafından fıkıh ilminde uzman âlimleri getirterek görevlendirmesi bunun açık örneğidir.¹⁴ Yine Artuklular döneminde (501/1108-811/1409) fikhin öneminden dolayı fukahâyaya da gereken ilgi gösterilerek önemli makamlara getirilmişlerdir. Zikredilen dönemde

⁹ Şümeysânî, *Medînetu Mârdîn*, s. 400.

¹⁰ İbrahim Sarı, *Büyük Türk Tarihi*, Net Medya Yayıncılık, Antalya 2017, s. 770-771.

¹¹ Şümeysânî, *Medînetu Mârdîn*, s. 371, 404; Erdoğan Merçil, Müslüman *Türk Devletleri Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2011, s. 224; Ejder Okumuş, "Artuklularda Din-Toplum İlişkileri", *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, c.7, sy. 26, 2008, s. 245-246.

¹² Abdulkâdir b. Muhammed en-Nu'aymî, (ö. 927/1521), *ed-Dâris fî Târîhi'l-Medâris*, (nşr. Cafer el-Hasenî), Beyrût 1408/1988.

¹³ Şümeysânî, *Medînetu Mârdîn*, s. 398.

¹⁴ Şümeysânî, *Medînetu Mârdîn*, s. 404.

Mardin bölgesinde görev yaptığı tespit edilen on kadıdan sekizinin fakihler arasından seçilmiş olması bunu göstermektedir. Kadı Alâüddîn el-Mârdînî (ö. 570/1349), Şerafüddîn İbn Ebî 'Asrûn (ö. 585/1191) ve Kadı Mühezzebüddîn Muhammed Mücellâ el-Mârdînî (ö. 658/1260) bunlardan bir kaçıdır. Neticede diğer İslâm devletlerinde olduğu gibi Artuklu devletinde de Mardin bölgesinde fıkıh ilminin tedrisatı için özel medreseler inşâ edilmiş ve bu medreselerde çok sayıda fakih yetişmiştir.

Bildirimizde Artukluların hâkim olduğu dönemde Mardin bölgesinin fıkıh ilmi açısından durumu ele alınacaktır. Bu çerçevede XII-XV yüzyılları arasındaki zaman diliminde Mardin bölgesinin mezhepsel durumu incelenecek, Mardin bölgesinde, içinde fıkıh eğitimi yapıldığı tespit edilen medreseler tanıtılacak, bu medreselerde fıkıh öğretimini yapmış fakihlerin ve Mardin bölgesinin fakihlerinin kısa biyografileri ele alınacaktır.

I. Artuklu Dönemi Mardin Bölgesinin Mezhepsel Durumu

Mardin bölgesinde bulunan Müslümanların hangi fikhî mezhebe ne zaman intisap etiklerine dair kaynaklarda net bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak Mardin'in de içinde bulunduğu bölgenin genelinin, erken dönemlerden itibaren Şâfiî mezhebiyle tanıştığı ve mezheplerin teşekkülünden itibaren bu bölgede imam Şâfiî'nin görüşlerinin yayılmaya başladığı tahmin edilmektedir. Nitekim İmam Şâfiî'nin önemli talebelerinden er-Rabî' b. Süleyman (ö. 270/883)'ın, İmam Şâfiî'nin Mısır'a geçerken Nusaybin'e uğrayıp burada bir müddet ilmî faaliyetlerde bulunduğunu gördüğünü¹⁵ söylemesi hem İmam Şâfiî'nin hem de kendisinin bu bölgede kaldıklarını ve erken dönemlerde bölge halkının İmam Şâfiî'nin içtihatlarından haberdar olduğunu göstermektedir.

Müstakil bir amelî mezhep olma vasfını haiz olarak önce Mısır'da kitlesel bir varlık kazanan Şâfiîlik kısa sürede Irak, Şam, Yemen gibi yakın bölgelere yayılarak III. Yüzyılın sonlarına doğru Mâverâünnehir, Fars, Afrika ve Hint bölgelerine ulaşmıştır.¹⁶ Bahse konu bölgemizin Şam ve Irak bölgelerine yakın olması hasebiyle Şâfiî mezhebinin erken dönemlerden itibaren buralarda da varlık kazanmaya başladığına kanaat getirmekteyiz. İmam Şâfiî'nin görüşlerini benimseyenlerin eş-Şâfiî nisbesiyle anılmaya başladığı hicri IV. asırdan itibaren¹⁷ Mardin de dâhil Kürtlerin yoğun olduğu bölgelerden çıkan fakihlerin çoğunun Şâfiî mezhebine nispet edilmesi mezhebin bariz bir şekilde bu bölgelerde yayıldığına bir göstergesidir. Sözgelimi Şâfiî mezhebinin Kürtler arasındaki önemli temsilcilerinden Kadı İbn

¹⁵ Ahmed b. Hüseyin el-Beyhakî (ö. 458/1066), *Menâkibu'sh-Şâfiî*, (thk. Seyyid Ahmed Sakar), Mektebetu Dâri't-Turâs, Kahire 1390/1970, 237.

¹⁶ Ahmed Timur Paşa, *Nezratün Târîhiyye fî Hüdûsi'l-Mezâhibi'l-Fıkhiyeti'l-Erba'a*, Dâru'l-Kâdirî, Beyrut 1411/1990, s. 71

¹⁷ Ekrem Yusuf Ömer el-Kavâsimî, *el-Medhal İla Mezhebi'l-İmam eş-Şâfiî*, Dâru'n-Nefâis, Ürdün 1423/2003, s. 323-324.

et-Tıç olarak bilinen Yusuf b. Ahmed ed-Dinverî (ö. 405/1014) Irak'ta başta Ebû İshak el-Mervezî (ö. 340/951) olmak üzere önemli Şâfiî fakihlerinden fıkıh öğrenmiş ve Şâfiî mezhebinin bölgede yayılmasına önemli katkılarda bulunmuştur.¹⁸ Diğer taraftan genel olarak Sünni doktrini, özel olarak da Şâfiî-Eş'arî ekollerinin temsil ettiği düşünceyi yaymak için hicri V. yüzyılda Nizâmülmülk tarafından inşa edilmeye başlanan Nizâmiye medreseleri¹⁹ Irak, Horasan, Mezopotamya, Diyarbakır bölgelerinde bulunan önemli merkezî yerleşimlerin hemen hepsinde de kurulmuştur. O dönemde Cezire ve Diyarbakır bölgelerinde Nizâmiye medreselerini örnek alan ve çoğu Şâfiî fikhının öğretildiği yirmi beş medreseden bahsedilmektedir. Bölgeden çok sayıda talebe bu medreselere ilim öğrenmeye gitmiş, bu medreselerden mezun olup memleketlerine dönerek benimsemiş oldukları Şafiîliği yaymaya çalışmışlardır.²⁰ Bazı dönemlerde talebelerinin sayısı altı bine ulaştığı bilinen Bağdat'taki Nizâmiye medresesinden sadece Kürtlerden otuz civarında meşhur Şâfiî âliminin mezun olması son derece önem arz etmektedir.²¹ Bunlar arasında Muhammed b. Ahmed Ebû Bekir el-Meyâfârkînî (ö. 507/1113), Yahya b. Ali el-Hasan İbnü'l-Hilvânî (ö. 520/1126), Ahmed b. Ömer b. el-Hasan el-Kürdî (ö. 591/1195), Hamd b. Hamîd b. Mahmud Ebû Muhammed ed-Düneyserî (ö. 632/1235), İzzüddîn b. el-Hatîb el-Haskefî (ö. 616/1219) gibi Şâfiî mezhebinde söz sahibi olma vasfına erişen fakihleri saymamız mümkündür.²²

Şâfiî mezhebinin bölgeye yayılmasını sağlayan en önemli fakihlerden biri de Şâfiîlerin şeyhi olarak nitelendirilen Muhammed b. Beyân b. Muhammed el-Kâzrûnî (ö. 455/1063)'dir. Mervânî hükümdarlarından Nasruddevle (ö. 453/1061), devletin başkenti Farkîn/Silvan'da kurulmuş olan medresenin idaresini Kâzrûnî'ye tevdi etmiştir. Kâzrûnî'in müntesip olduğu Şâfiî mezhebini de başkentte resmi mezhep olarak ilan etmiştir. Gerek civar memleketlerden

¹⁸ İsmail b. Ömer b. Kesîr Ebu'l-Fidâ ed-Dımaşkî (ö. 774/1372), *Tabakâtü's-Şâfiyyîn*, Mektebetü's-Sikâfetü'd-Dîniyye, yy. 1413/1993, I, 363-364.

¹⁹ Şîrâzî'nin Bağdat'taki Nizâmiye medresesini kastederek "Nizâmiye medresesi Şâfiî mezhebinin kalesidir" şeklinde bir ifade kullanması bunu açık bir şekilde ortaya koymaktadır. İbrahim b. Ali Ebû İshâk eş-Şîrâzî (ö. 476/1083), *Tabakâtü'l-Fukahâ*, (thk. İhsân Abbâs), Dâru'r-Râidü'l-Arabî, Beyrut 1390/1970, s. 50.

²⁰ Örnek babında şunları zikredebiliriz: Ebû Sâlim Muhammed b. Ahmed b. Hibetullah en-Nesibîni eş-Şâfiî (ö. 652/1254), Takiyüddîn Ebu'l-Abbâs Ahmed b. el-Mübârek en-Nesibîni eş-Şâfiî (ö. 664/166), Ömer b. el-Hadîr b. İlalî ed-Düneyserî eş-Şâfiî (ö. 631-640/1234-1243), İmâdüddîn Muhammed b. Abbâs ed-Düneyserî eş-Şâfiî (ö. 686/1287), Ebû Muhammed Abdulhâlik b. el-Enceb en-Niştibrî el-Mârdînî eş-Şâfiî (ö. 692/1293), el-Mübârek b. Ahmed İbnü'l-Müstafî el-Erbilî (ö. 637/1240), *Târîhu Erbil*, (thk. Sâmi b. Seyyid Hammâs es-Sakâr), Dâru'r-Raşîd, Irak 1400/1980, I, 234; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, XXIII, 239; Salâhuddîn Muhammed b. Şâkir b. Ahmed (ö. 764/1363), *Fevâtü'l-Vefeyât*, (thk. İhsân Abbâs), Dâru Sâdr, Beyrut 1394/1974, III, 393.

²¹ Ahmed b. Sücâ' (ö. 677/1279), Nizâmiye medresesinde bulunan Kürt öğrencilerden şöyle bahsetmektedir: "Medresede Acem ve Kürt öğrenciler arasında sürekli bir sürtüşme vardı." İbnü'l-Müstafî, *Târîhu Erbil*, I, 368.

²² Abdulvehhâb b. Ali es-Sübki (ö. 771/1369), *Tabakâtü's-Şâfiyyetü'l-Kübrâ*, (thk. Mahmud Muhammed et-Tenühî-Abdulfettâh Muhammed el-Hulv), Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, yy. 1413/1992, VI, 31; Ebû Bekir b. Ahmed İbn Kâdî Şühbe (ö. 851/1447), *Tabakâtü's-Şâfiyye*, (thk. el-Hâfîz Abdul'alîm Hân), Âlemü'l-Kütüb, Beyrut 1407/1987, I, 296; Yâsîn Tâhâ, "Meşâhîru'l-Ulemâi'l-Kürd fi Nizâmiyeti Bağdad", (<http://www.medaratkurd.com/>مشاهير-علماء-الكردي-نظامية-بغداد), Erişim tarihi: 05.03.2018.

gerekse uzak yerlerden çok sayıda talebe, Şâfiî fikhını öğrenmek için buraya akın etmiştir. Kâzrûnî de gelen talebelere Şâfiî mezhebinin fikhını öğreterek bu mezhebin bölgede yayılmasına büyük katkı sağlamıştır.²³

Konuyla ilgili verdiğimiz bu kısa malumattan hareketle diyebiliriz ki önceki dönemlerde olduğu gibi Artuklular döneminde de Mardin bölgesinde Şâfiî mezhebi hâkim mezhep konumunda olmuştur. Artuklu hükümdarları amelî açıdan Hanefî mezhebine bağlı olmakla birlikte mezhepsel taassuptan uzak durmuşlardır. Diğer fikhî mezheplere büyük bir tolerans göstererek ilmî çalışmalarında fakihleri serbest bırakmışlardır. Bunun da ötesine geçerek bu hususta onlara destek olmuşlardır. Farklı amelî mezheplere mensup hiç kimsenin inanç ve ibadet faaliyetlerine sınırlama getirmemişlerdir. Artuklular döneminde Şâfiî mezhebinin muğlak/anlaşılması zor kavramlarını iyi bilen Ebû Bekir b. Abdillâh b. Ali el-Merâğî eş-Şâfiî (ö. 590/1194),²⁴ başta fıkıh ve usûl olmak üzere değişik ilim dallarında yetkinliği kabul edilen ve Hücetüddîn lakabına mazhar olan Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Mesud el-Hazrecî eş-Şâfiî (ö. 601/1205),²⁵ Ebu'l-Feth Nasrullah b. Ebî Bekir b. Mütevvic el-Besravî eş-Şâfiî (ö. ?), Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed b. Ebî 'Asrûn eş-Şâfiî (ö. 601/1205)²⁶ gibi önemli Şâfiî fakihleri Şam, Mısır ve Irak gibi Şâfiî mezhebinin hâkim olduğu bölgelerde eğitimini tamamlayarak Mardin bölgesine gelmiş ve buradaki medreselerde fıkıh derslerini vermişlerdir.²⁷

Uzun süre bölgede hüküm sürmüş olan Abbâsîler, Selçuklular ve Artuklular kurdukları devletlerde her ne kadar resmi mezhep olarak Hanefîliği benimsemişler de bu mezhep hiçbir zaman Şâfiî mezhebinin önüne geçme şansını yakalayamamıştır. Şâfiî mezhebi, bölgede tüm zamanlar boyunca birinci mezhep olma vasfını korumuş, hiçbir zaman ikinci mezhep konumuna düşmemiştir. Amelî mezhep olarak Hanefî mezhebi ise bölgede ikinci sırada kendine yer bulmuştur. Ayrıca Mardin bölgesinde Şâfiî ve Hanefî mezheplerinin yanı sıra Hanbelî mezhebinin müntesiplerine de rastlanmaktadır.²⁸ Fakat bu mezheplerin

²³ Ali b. Hasan İbn 'Asâkir (ö. 571/1175), *Târîhu Dimaşk*, (thk. Amr b. Ğarame. el-'Amravî), Dâru'l-Fikr, y.y, 1415/1995, LII, 156; Muhammed b. Ahmed b. Osman b. Kaymâz ez-Zehebî (ö. 748/1347), *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, (thk. Şuayb el-Arnaût ve diğerleri), Müessesetü'r-Risâle, y.y. 1405/1985, XVIII, 172; İbn Kesîr, *Tabakâtü's-Şâfiyyîn*, I, 434; Yâsîn Tâhâ, "el-Mezherbü's-Şâfiî ve İntişâruhu Beyne'l-Kürd", (<http://www.medaratkurd.com/المنهاج-الشافعي-و-انتشاره-بين-الكردي>), Erişim tarihi: 05.03.2018.

²⁴ Ömer b. el-Hadîr b. İlalmış, *Târîhu Düneyser*, (thk. İbrahim Sâlih), Dâru'l-Beşâir, Dimaşk 1413/1992, s. 111.

²⁵ Mustafa b. Abdillâh Kâtib Çelebî (ö. 1067/1657), *Süllemü'l-Vusûl İlä Tabakâti'l-Fühûl*, (thk. Muhammed Abdulkâdir el-Arnâvut), Mektebetu İrcica, İstanbul 1431/2010, I, 252.

²⁶ İbn İlalmış, *Târîhu Düneyser*, s. 123, 130.

²⁷ Bkz. İbnü'l-Müstavfî, *Târîhu Erbil*, I, 234; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, XXIII, 239; Salâhuddîn Muhammed b. Şâkir b. Ahmed (ö. 764/1363), *Fevâtü'l-Vefeyât*, (thk. İhsân Abbâs), Dâru Sâdr, Beyrut 1394/1974, III, 393.

²⁸ Nitekim bahse konumuz bölgede Hanbelî mezhebini benimsemiş fakihlere de rastlamak mümkündür. İbn Teymiyye'nin (ö. 728/1328) yakın dostu Bedruddîn Muhammed b. Abdilaziz b. Abdirrahîm el-Mârdînî es-

müntesipleri kemiyet açısından hiçbir zaman Şâfiîlik müntesipleri kadar olamamıştır. Şerefhân el-Bedlisî'nin (ö. 1005/1596) Kürt halkının tamamının Şâfiî mezhebine tabi olduğunu ifade etmesi²⁹ ve Kâtib Çelebî'nin (ö. 1095/1684) de bu ifadeyi teyit etmiş olması bu tespitimizi doğrulamaktadır.³⁰ Aynı şekilde İbn İlalmış'ın Dünyesır/Kızıltepe'ye nispet edilen veya burada yaşadığı bilinen âlimlerin kısa biyografisini ele aldığı *Târîhu Düneyser* adlı eserinde geçen on üç fakihten onunun Şafîî olması bunun açık kanıtıdır.³¹ Zikredilen dönemde sadece Mardin şehrinin merkezinde Hanefî mezhebinin yoğun olduğu anlaşılmaktadır. Hanedan mensuplarının Hanefî olmaları hasebiyle merkezde görevlendirilen kadılar, başkadılar ve müderrisler genel olarak Hanefî mezhebine mensup fakihlerden seçilmiştir. Bunun da hem söz konusu medreselerde yetişen talebeler hem de halk üzerinde etkili olması kaçınılmaz olmuştur. Buna rağmen Hanefî mezhebinin, Şâfiî mezhebini geçtiğini söyleyebilmemiz pek mümkün görünmemektedir. Bazı külliyelerin içinde Şâfiî ve Hanefî mezheplerinin her birisine ait ayrı birer mescedin bulunması her iki mezhebin de müntesiplerinin benzer bir yoğunlukta olduğunun göstergesidir.³²

II. Artuklu Döneminde Mardin Bölgesinde Fıkıh Eğitimi Veren Medrese ve Camiler

Artuklu döneminde Mardin bölgesinde dinî eğitim-öğretimin icra edildiği çok sayıda cami ve medresenin bulunduğu vakıf olmaktadır. Ancak Söz konusu kurumların bir kısmı daha önceki dönemlerde inşa edilmiş olmakla birlikte Artuklu döneminde de eğitim-öğretim faaliyetlerine devam etmiştir.

A. Mardin

Yukarıda ifade ettiğimiz gibi Artuklu hükümdarları, ilme ve kültüre önem verdiklerinden, âlimleri ilmî faaliyetlerinde özgür bırakmışlardır. Ayrıca özgür bırakmakla yetinmeyip bu konuda onlara destek olmuşlardır. Özellikle merkezde dönemin en önemli eğitim-öğretim kurumları olan çok sayıda medrese inşa etmişlerdir. Söz konusu medreselerde tefsir, hadis, kelam, fıkıh ve diğer İslâmî ilimlerin yanında müspet ilimler de okutulmuştur. Sadece Mardin şehir merkezinde Artuklulara ait on dört medresenin bulunması son derece

Saffâr (ö. ?), Ebu'l-Hayr Selâme b. Sadeke el-Hanbelî (ö. 627/1230), Ebû İshak İbrahim b. Sa'd es-Sercüvî ed-Düneyserî gibi Hanbelî fakihleri örnek verilebilir.

²⁹ Şerefhân el-Bedlisî, *Şerefnâme fi Târîhi'd-Düvel ve'l-İmâratı'l-Kürdiyye*, (trc. Muhammed Ali Avnî), Dâru'z-Zaman, Dimaşk 1427/2006, I, 23.

³⁰ Reşid Fendî, *Rihletu Evliyâ Çelebî fi Kürdistân*, Matba'atu Hânî, Dıhok 1429/2008, s. 47

³¹ İbn İlalmış, *Târîhu Düneyser*, s. 111-138.

³² Şümeysânî, *Medînetu Mârdîn*, s. 403; Sultan Çaça, "Mardin'de Artuklu Dönemine Ait Bir Medrese: Zinciriye (Sultan İsa) Medresesi", (Yayınlamamış Yüksek Lisans Tezi), Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya 2013, s. 55

dikkat çekicidir.³³ Bu medreselerin tamamında olmasa da önemli bir kısmında fıkıh tedrisatı yapıldığı muhakkaktır.³⁴ Ancak ulaşabildiğimiz kaynaklarda, bu dönemde Mardin’de fıkıh tedrisatı yapan altı medresenin ismi geçmektedir.

1. Necmiye Medresesi

Medrese, Mardin bölgesinde çok sayıda hayır kurumlarının yapılmasına öncülük ettiği bilinen I. Necmüddîn İlgazi b. Artuk (ö. 516/1122) tarafından yaptırılmıştır. Bu sebeple de bu medrese ona nispet edilerek Necmiye ismiyle anılmıştır. I. Necmüddîn’den sonra onun çocukları medreseyle ilgilenmiştir. Bu medresede Hanefî mezhebi fikhının öğretildiği kaydedilmektedir.³⁵

2. Sedîdiyye Medresesi

Medrese, Artuklu hükümdarlarından Hisâmüddîn Timurtaş (ö. 547/1152) döneminde Mardin kadılığı yapan Kadı Sedîdüddîn (ö. 612/1215) tarafından yaptırılmıştır. Medresenin VI. yüzyılın ilk çeyreğinde bina edildiği tahmin edilmektedir. Müderrislerinin meşhur âlimlerden seçilmiş olması ve içinde farklı ilimlerin tedrisatının yapılmış olması, hem Mardin bölgesinden hem civar memleketlerden çok sayıda ilim talebesinin buraya akın etmesine sebep olmuştur. Medresede diğer İslâmî ilimlerin yanı sıra Hanefî fikhı okutulduğu nakledilmektedir.³⁶

3. Şehîdiye Medresesi

Semânîn ismiyle de anılan Şehîdiye medresesi, Melik Mansûr Artuk Aslan’ın (ö. 637/1239) hâkimiyeti sırasında (597/1200-637/1239) inşâ edildiği tahmin edilmektedir. Bölgeye Tatâr saldırısı sırasında civar yerleşim yerlerinden Mardin merkezine yoğun bir göç dalgası vaki olmuştur. Bu göç dalgası sonucunda şehirdeki camiler halkın ihtiyaçlarına cevap vermede yetersiz kalmıştır. Bundan dolayı Melik Mansûr’un oğlu Necmüddîn İlgâzî (ö. 712/1312) tarafından medresede bir minber yapılmış ve bundan böyle burada Cuma namazı kılınmaya başlanmıştır. Medresede Şâfî ve Hanefî mezhepleri öğretildiği kaydedilmektedir.³⁷

³³ Mardin merkezinde bulunan medreselerin isimleri şu şekildedir: Kasımiye Medresesi, Şehidiye Medresesi, Marufiye Medresesi, Hatuniye (Sitti Radiyye) Medresesi, Mardin Eminateddin Medresesi, Mardin Necmeddin Medresesi, Melik Mansur Medresesi, Mardin Altunboğa Medresesi, Savurkapı Medresesi, Zinciriye Medresesi, Hüsamiye Medresesi, Muzafferiye Medresesi, Melik Mansur Medresesi.

³⁴ Şümeysânî, *Medînetu Mârdîn*, s. 404; Alâ Mahmud Kadâvî, *el-Mûsil ve'l-Cezîretü'l-Furâtiye fî 'Ahdî Devleti'l-Müğil el-İlhâniyye*, Dâru Bidâye li'n-Neşri ve't-Tevzî', yy. 1436/2015, s. 206.

³⁵ Şümeysânî, *Medînetu Mârdîn*, s. 400.

³⁶ İbn Şeddâd, *el-'Alâku'l-Hatîre*, s. 199; Şümeysânî, *Medînetu Mârdîn*, s. 400-401.

³⁷ İbn Şeddâd, *el-'Alâku'l-Hatîre*, s. 199.

Birçok fakih yetiştiren Fahrüddîn İbrahim b. Halil b. Hamîs el-Mârdînî'nin bu medresede ders verdiği nakledilmektedir.³⁸

4. Hatuniye Medresesi

Medrese, Sultan Necmüddîn Alpi'nin (ö. 572/1176) eşi ve Sultan İlgazi'nin annesi Sıttî Raziye tarafından yaptırılmıştır.³⁹ Medresede Hanefî mezhebi fihhının öğretildiği kaydedilmektedir.⁴⁰ Hanefî fakihî İbnü's-Şemmâ' Muhammed b. Abdilkerîm b. Osman el-Mârdînî'nin (ö. 676/1277), bu medresede fıkıh dersleri okuttuğu nakledilmektedir.⁴¹ Bazı kaynaklarda ismi el-Medresetü'l-Hâtûniyye el-Hanefiyye şeklinde geçmektedir ki; bu da medresenin Hanefî fihhının öğretimine özgü olduğuna işaret etmektedir.⁴²

5. Zeytûniyye Medresesi

Medresenin kimin tarafından ne zaman inşâ edildiğine dair kaynaklarda her hangi bir bilgi mevcut değildir. Ancak VIII. yüzyıldan önce bina edildiği muhakkaktır. Nitekim 709/1309'a kadar hayatta olduğu bilinen Hanefî fakihî Alemüddîn Süleyman b. Zekeriya el-Mûltânî el-Hanefî bu medresede ders vermiştir.⁴³

6. Zinciriyye Medresesi

Banisine nispetle "Sultan İsa Medresesi" olarak da anılan medresenin, 787/1385 tarihinde yapıldığı tahmin edilmektedir. Sultan İsa (ö. 809/1406), Hanefî ve Şâfiî mezheplerine mensup bir grup meşhur âlimi Mardin'e getirerek bu medresede fıkıh ilminin tedrisatı için görevlendirmiştir. Ayrıca medresede, dinî ve kültürel konuların müzakeresi için bir konferans salonu tahsis edildiği de kaydedilmektedir.⁴⁴

B. Düneyser/Kızıltepe

Artuklu döneminde Mardin bölgesinde fıkıh tedrisatı yapıldığı bilinen önemli yerlerden biri Düneyser/Kızıltepe olmuştur. Bu dönemde Düneyser'de yaşanmış fikhî hareketlilik ile ilgili bilgiyi ise daha çok İbn İlalî'nin *Târîhu Düneyser* adlı eserinden öğrenmekteyiz. İbn İlalî bu eserde, Düneyser'e İslâmî ilimlerin farklı dallarında ün yapmış altmış âlimin kısa biyografisi yanında şehirde ilmî faaliyet gösteren medrese ve camiler ile

³⁸ Abdurrazzak b. Ahmed İbnü'l-Fevt eş-Şeybânî (ö. 723/1323), *Mecma'u'l-Âdâb fî Mu'cemi'l-Elkâb*, (thk. Muhammed el-Kâzım), Vizâretü's-Sikâfe, İrân 1416/1995, II, 518; Kadâvî, *el-Mûsil ve'l-Cezîretü'l-Furâtiye*, s. 206.

³⁹ Çaç, *Mardin'de Artuklu Dönemine Ait Bir Medrese: Zinciriye (Sultan İsa) Medresesi*, s. 27.

⁴⁰ Kadâvî, *el-Mûsil ve'l-Cezîretü'l-Furâtiye*, s. 206.

⁴¹ Halîl b. Aybek es-Safedî (ö. 764/1363), *el-Vâfi bi'l-Vefyât*, (thk. Ahmed el-Arnâvût ve Mustafa Türkî), Dâru İhyâi't-Türâs, Beyrut 1420/2000, III, 231.

⁴² Şümeysânî, *Medînetu Mârdîn*, s. 402.

⁴³ İbnü'l-Fevt, *Mecma'u'l-Âdâb*, I, 520; Şümeysânî, *Medînetu Mârdîn*, s. 403-404.

⁴⁴ Şümeysânî, *Medînetu Mârdîn*, s. 404; medrese ile ilgili geniş bilgi için bkz. Çaç, *Mardin'de Artuklu Dönemine Ait Bir Medrese*.

ilgili bilgileri de vermiştir. Artuklu döneminde Düneyser’de içinde fıkıh öğretimi yapıldığı tespit edilen medrese ve camileri şöyle sıralayabiliriz:

1. Şihâbiyye Medresesi

Medresenin kimin tarafından ne zaman yapıldığına dair kaynaklarda herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Fakat İbn İlalmiş’in ifadelerinden medresenin Artuklu döneminde aktif olduğu ve öğrencilerinin diğer medreselerinin öğrencilerine nispeten daha kalabalık olduğu anlaşılmaktadır.⁴⁵ Medresede kıraat, hadis, Arap dili ve edebiyatı gibi ilimlerin yanında ağırlıklı olarak Şâfiî fikhî öğretildiği görülmektedir.⁴⁶ Nitekim İbn İlalmiş, medresede ders vermiş âlimlerden bahsederken “bir topluluk ondan fıkıh öğrendi”, “fıkıh öğrenmek isteyenler ondan çok istifade ettiler”, “en çok fıkıh öğrendiğim kişi”, gibi ifadeler kullanmıştır. Yine zikredilen âlimlerin tamamının Şâfiî fakihî olarak anıldığını görüyoruz.⁴⁷

2. Kutbiyye Medresesi

Medresenin Artuklu hükümdarlarından Kutbeddîn İlgazi döneminde (572-580/1174-1184) şehrin dışında 580/1184 tarihinden önce inşâ edildiği tahmin edilmektedir.⁴⁸ İbn İlalmiş, Artuklu döneminde Kütbiyye medresesinde ders veren iki âlimden söz etmektedir. Bunlardan birisi, İbn Rûhînâ el-İrâkî olarak meşhur olmuş Ebû Muhammed Abdulhâlik b. Enceb eş-Şâfiî (ö. 649/1253)’dir. Diğeri ise Abdulvâhid b. Ebî Tâhir el-Büvâzîcî (ö. 596/1197)’dir.⁴⁹

Düneyser’de icra edilen fıkıh öğretiminde zikredilen medreselerin yanı sıra camilerin de belli bir role sahip olduğuna şahit oluyoruz. Burada bulunan camiler, her birinin ibadet mekânı olma özelliği yanında içinde tertiplendiği ilim halkaları sayesinde birer medrese fonksiyonunu da yerine getirmiştir. Bu camilerde azımsanmayacak sayıda fakih, muhaddis, kurra, hafız, kadı ve hatip yetişmiştir.⁵⁰ Artuklu döneminde Düneyser’de içinde fıkıh tedrisatı yapıldığı bilinen mescitler şunlardır:

3. Batı Nâsırî Camii

Nâsırî camii, Artuklu hükümdarlarından Nâsiruddîn Artuk Arslan (ö. 636/1239) tarafından inşâ edildiği tahmin edilmektedir. Ayrıca bu caminin, günümüze kadar varlığını

⁴⁵ İbn İlalmiş, *Târîhu Düneyser*, s. 105, 114, 116, 119, 123 vd.

⁴⁶ İbn İlalmiş, *Târîhu Düneyser*, s. 114, 123, 133, 150 vd.

⁴⁷ İbn İlalmiş, *Târîhu Düneyser*, s. 116, 119, 133, 194.

⁴⁸ Nitekim meşhur Seyyâh İbn Cübeyr’in (ö. 614/1216), Kutbeddîn İlgazi’nin şehre hâkim olduğu 580/1184 yılında Düneyser’i ziyaret ettiğinde şu ifadelere yer verdiğini görüyoruz: “Düneyser’in dış mahallelerinde yeni yapılmış etrafı güzel bahçelerle çevrili bir medrese gördüm.” Zikredilen medrese Kutbiyye medresesi olduğu ihtimali üzerinde durulmaktadır. Muhammed b. Ahmed İbn Cübeyr el-Endülüsî (ö. 614/1216), *Rihletu İbn Cübeyr*, Mektebetü’l-Hilâl, Beyrut ty., s. 194; Derviş Yusuf Hasan, *Medîntu Düneyser*, s. 11.

⁴⁹ İbn İlalmiş, *Târîhu Düneyser*, s. 118.

⁵⁰ Şumeysânî, *Medînetu Mârdîn*, s. 370.

korumuş olan Kızıltepe Ulucami olma ihtimali üzerinde de durulmaktadır. Ebû Bekir b. Abdillâh b. Ali el-Merâğî eş-Şâfiî'nin (ö. 590/1194) bu camide fıkıh dersleri verdiği nakledilmektedir.⁵¹

4. Ğâzî Camii

Caminin İlgazi b. Alpi döneminde (572-580/1176-1184) yaptırıldığı ve ismini buradan aldığı tahmin edilmektedir. Ebû Bekir el-Merâğî'nin bu camide fıkıh tedrisatı icra ettiği kaydedilmektedir. İbn İlalmiş, burada Merâğî'den Ebû İshâk eş-Şirâzî'nin *et-Tenbîh* adlı eserinin girişini okuduğunu söylemektedir.⁵²

Zikrettiğimiz medrese ve camiler dışında, ismi belirtilmeyen ve içinde fıkıh tedrisatı yapıldığı bir camiden daha bahsedilmektedir. İbn İlalmiş, Hanbelî fakih Ebû İshak İbrahim b. Sa'd es-Sercüvî ed-Düneyserî'nin bu camide görev yaptığını ve birçok âlimin ondan fıkıh ilmini öğrendiğini aktarmaktadır.⁵³ Bu camide Hanbelî fikhî öğretildiği kaydedilmektedir.⁵⁴

III. Artuklu Döneminde Mardin Bölgesinden Çıkmış Fakihler

Artuklular döneminde (505/1108-811/1409) Mardin bölgesinden fakih olarak zikredilen çok sayıda âlimin çıktığını görüyoruz. Bu âlimlerden bir kısmı Mardin, bir kısmı Düneyser/Kızıltepe, diğer bir kısmı ise Nusaybin'e nispet edilmektedir. Öte taraftan bu âlimlerden bir kısmı fıkıh veya usûl ilimlerinin birinde veya her ikisinde eser vermiştir. Diğer bir kısmı bu ilimlerin herhangi birisinde eser vermemiş olmasına rağmen; kaynaklarda fakih olarak anılmıştır. Zikredilen dönemde Mardin bölgesinden çıktığını tespit ettiğimiz fakihler şunlardır:

1. Ebû Muhammed Hamd b. Hamîd b. Mahmud eş-Şâfiî ed-Düneyserî (ö. 632/1234), Nizâmiye medresesinde müderris Yahya b. Rebî' el-Vâsıtî (ö. 606/1210) ve Mu'îd Emîn et-Tebrîzî'den (ö. 621/1245) fıkıh öğrendiği kaydedilmektedir. İslâmî ilimlerin farklı alanında söz sahibi olarak bilinen Ebû Muhammed'in asıl ihtisas alanı fıkıh olmuştur.⁵⁵

2. İbn Fallus İsmail b. İbrahim b. Ğâzî b. Muhammed el-Hanefî el-Mârdînî (ö. 637/1240), Hanefî mezhebinde mütehasıs olmuştur. Özellikle usûlü'l-fıkıh ve usûlü'd-dîn ilimlerinde söz sahibi olmuş ve Mısır'da bu ilimlerin derslerini vermiştir.⁵⁶

⁵¹ İbn İlalmiş, *Târîhu Düneyser*, s. 111.

⁵² İbn İlalmiş, *Târîhu Düneyser*, s. 111-112.

⁵³ İbn İlalmiş, *Târîhu Düneyser*, s. 133.

⁵⁴ Düneyser'de bulunan medrese ve camiler için ayrıca bkz. Derviş, *Medîntu Düneyser*, s. 109-112; Halil Akçay, *Târîhu Düneyser'in Kızıltepe'sinde Eğitim-Öğretim Kurumları*, Uluslararası Mardin Kültür ve Medeniyet Kongresi, İksad Yayınları, Mardin 2017, s. 94-95.

⁵⁵ İbn İlalmiş, *Târîhu Düneyser*, s. 134; Safedî, *el-Vâfi bi'l-Vefyât*, XIII, 96-97.

⁵⁶ Mühyiddîn Abdulkâdir b. Muhammed el-Hanefî (ö. 775/1375), *el-Cevâhiru'l-Müdie fî Tabakâti'l-Hanefiyye*, nşr. Mîr Muhammed Kütüphanesi, Kerâteşî ty., I, 144.

3. Ebû Ali Hasan b. Abdirrahim b. Ali b. Zeyd eş-Şâfiî en-Nesîbînî (ö. 650/1252), Nusaybin’de hatiplik yapmıştır.⁵⁷

4. Ebû Sâlim Muhammed b. Talha b. Hasan b. Muhammed en-Nesîbînî eş-Şâfiî (ö. 651/1253), Şâfiî mezhebine mensup Ebû Sâlim’in, *Tahsilü'l-Merâ fî Tafdîli's-Selât Alâ's-Siyâm* isminde bir fıkıh eseri bulunmaktadır.⁵⁸

5. Kemâleddin Ebû Sâlim Muhammed b. Talhe b. Muhammed b. el-Hasan eş-Şâfiî en-Nesîbînî (ö. 652/1254), Şâfiî mezhebinin önde gelen fakihlerinden kabul edilmektedir. Dımaşk vezirliğine getirilen Kemâleddin, bu görevi sevmediğinden olmalı ki iki gün sonra bırakmıştır.⁵⁹

6. Kemâlüddîn Ebû Sâlim Muhammed b. Ahmed b. Hibetüllah eş-Şâfiî en-Nesîbînî (ö. 652/1254), önceleri Hanefî’yken Şâfiî mezhebine geçmiştir. Birçok yerde ilmî faaliyetlerde bulunduğu bilinen Kemâlüddîn Nusaybin’de kadılık yapmıştır.⁶⁰

7. Takiyüddîn Ebu'l-Abbâs Ahmed b. el-Mübârek b. Nevfel eş-Şâfiî en-Nesîbînî (ö. 664/1265), imam, âlim, fakih ve nahvî olarak nitelendirilmektedir. Sincâr ve Musul’da Şâfiî mezhebini öğretmiştir. Farklı alanlarda çok sayıda eser telif ettiği kaydedilmektedir.⁶¹

8. İmâdüddîn İbnü’ş-Şümmâ’ Muhammed b. Abdilkerîm b. Osman el-Hanefî el-Mârdînî (ö. 676/1278), Hanefî mezhebinin önde gelen simalarındandır. Birçok medresede Hanefî fikhını öğretmiştir.⁶²

9. Mecdüddîn Ebu'l-Fidâ İsmail b. Abdirrahman b. Bekir el-Mârdînî (ö. 689/1290), Arap dili ve edebiyatıyla meşgul olduğu bilinmesine rağmen asıl ihtisas alanı fıkıh olmuş ve fıkıhçı olarak şöhret bulmuştur. Dımaşk’ın kadılık kadılığı görevini icra etmenin yanında Halep ve Dımaşk’ta bulunan medreselerde ders vermiştir. Fetvâ vermekle de meşgul olduğu bilinen Mecdüddîn’in birçok fakih yetiştirdiği kaydedilmektedir.⁶³

10. Cemâlüddîn Abdürrahim b. Amr b. Osman eş-Şâfiî ed-Düneyserî (ö. 699/1299), Musul ve Dımaşk’ta ilmî faaliyetlerde bulunmuştur. Gazze’nin kadılığını yapmıştır.⁶⁴

⁵⁷ Abdurrahman b. Ebî Bekir es-Süyûtî (ö. 911/1505), *Büğyetü'l-Vü'ât fî Tabakâti'l-Lüğaviyyîn ve'n-Nühât*, (thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim), el-Mektebetü'l-Asriyye, Lübnan ty., I, 511.

⁵⁸ İsmail b. Muhammed Emîn el-Bâbânî (ö. 1399/1979), *Hediyetü'l-Ârifîn Esmâü'l-Müellifîn ve Âsâri'l-Müsannifîn*, el-Meârifü'l-Celîle, İstanbul 1371/1951, II, 125.

⁵⁹ Sübkî, *Tabakât*, VIII, 63.

⁶⁰ Çelebî, *Süllemü'l-Vusûl*, III, 98.

⁶¹ Sübkî, *Tabakât*, VIII, 29.

⁶² Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, XV, 322.

⁶³ Tarîfe Ahmed Osman el-Berezencî, *İshâmatü'l-Ulemâi'l-Ekrâd fî Binâ Hadâreti'l-İslâmiyye*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1439/2010, s. 211.

⁶⁴ Abdülhay b. Ahmed İbnül-İmâd (ö. 1089/ 1678), *Şezerâtü'z-Zeheb fî Ahbâri men Zeheb*, (thk. Mahmud el-Arnâvut), Dâru İbn Kesîr, Beyrût 1406/1986, VII, 784.

11. Fahrüddîn Ebû Amr Osman b. İbrahim İbnü't-Türkmânî el-Mârdînî (ö. 731/1331), dönemin Hanefî mezhebinin üstadı konumundadır. Daha çok fıkıh ilmiyle meşgul olmuş ve çok sayıda fakih yetiştirmiştir. Hanefî fıkında uzmanlaşan İbnü't-Türkmânî, Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî (ö. 132/749)'nin furu'a dair *el-Câmi'i'l-Kebîr* adlı eserini şerh etmiş ve bu şerhini Mısır'da talebelere okutmuştur.⁶⁵

12. Ahmed b. Davud b. Mendik eş-Şâfî ed-Düneyserî (ö. 743/1342), muhakkik bir fakih olarak tavsif edilmektedir. Dımaşk ve Musul gibi yerlerde dersler vermiştir.⁶⁶

13. Tâcüddîn Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Osman el-Mârdînî (ö. 744/1344), İbnü't-Türkmânî olarak anılan Ahmed b. Osman meşhur bir Hanefî fakihidir. İslâmî ilimlerin farklı alanlarıyla ilgilendiği bilinen İbnü't-Türkmânî, fıkıh ilminde temayüz etmiş ve kaynaklarda daha çok fakih olarak anılmıştır.⁶⁷ Kadılık, müderrislik ve müftülük vazifeleri yanında farklı alanlarda eserler telif etmiştir. Fıkıh ve usûl ile ilgili eserleri şunlardır:

a) *et-Te'like ala'l-Mahsûl*, Fahrüddîn er-Râzî (ö. 606/1210)'nin *el-Mahsul fî Usûli'l-Fıkıh* adlı usûl eseri üzerine yazılmış bir haşiyedir.

b) *et-Ta'like ala'l-Muntahab fî Usûli Fıkhi'l-Mezheb*, Muhammed b. Muhammed el-Ahsîkesî'nin (ö. 644/1246) *Muntahab fî Usûli Fıkhi'l-Mezheb* adlı usûl eseri üzerine telif edilmiş bir çalışmadır.

c) *Şerhu'l-Hidâye*, Ali b. Ebî Bekir el-Merğînânî'nin (ö. 593/1193) *Hidâye* adlı eserinin şerhidir. Eser tamamlanmamıştır.

d) *el-Ebhâsü'l-Celîle fî Mes'eleti İbn Teymiyye*, muhtemelen İbn Teymiyye'nin (ö. 728/1328) Mardinli Müslümanların Moğol istilasına karşı koymaları hakkında verdiği fetvasıyla ilgili bir çalışmadır. Bunların yanında feraiz ile ilgili *Mebsût* ve *Mütevassit* ile Hisâmüddîn b. Ali b. Mekkî er-Râzî'nin (ö. 598/1202) *Hulasatü'd-Delâil fî Tenkîhi'l-Mesâil* adlı eseri üzerinde yazılmış üç haşiyesinden bahsedilmektedir.⁶⁸

14. Mecdüddîn İsa b. İbrahim b. Muhammed b. Sevbân el-Mârdînî (ö. 746/1345), Arap dili ve edebiyatıyla meşgul olduğu bilinmesine rağmen asıl ihtisas alanı fıkıh usûlü olmuş ve usûlcü kimliğiyle şöhret bulmuştur. Mecdüddîn'in birçok fakih yetiştirdiği

⁶⁵ Abdurrahman b. Ebî Bekir es-Süyûtî (911/1505), *Hüsni'l-Muhâdara fî Târîhi Mısır ve'l-Kahire*, (thk. Ebü'l-Fazl İbrahim), Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, Mısır 1387/1967, I, 469; Çelebî, *Süllemü'l-Vusûl*, II, 327.

⁶⁶ Ahmed b. Ali İbn Hacer el-Askalânî (ö. 852/1448), *ed-Dürerü'l-Kâmine fî A'yâni'l-Mieti's-Sâmine*, (thk. Mürâkebe- Muhammed Abdülmuîd Dân), Haydarâbâd, Hind 1392/1972, I, 150.

⁶⁷ Çelebî, *Süllemü'l-Vusûl*, I, 172; Hayrüddîn b. Mahmud ez-Ziriklî (ö. 1396/1976), *el-A'lâm*, Dâru'l-İlim li'l-Melâyin, yy. 1422/2002, I, 167.

⁶⁸ Takiyüddîn b. Abdilkâdir et-Temîmî (ö. 1010/1602), *et-Tabakâtü's-Seniyye fî Terâcimi'l-Hanefiyye*, (<http://www.feqhup.com/uploads/1365974425941.pdf>), Erişim tarihi: 19.03.2018.

kaydedilmektedir. Mecdüddîn, Râzî'nin *el-Meâlim* adlı usûl eserini, *Muhtasaru'l-Meâlim* ismiyle ihtisar etmiştir.⁶⁹

15. Abdülaziz b. Osman b. İbrahim b. Mustafa el-Mârdînî (ö. 749/1348), akıllı ve faziletli bir fakih olarak anılmaktadır. İslâmî ilimler arasında daha çok fıkıh ile meşgul olmuş ve bu alanda dersler vermiştir.⁷⁰

16. Alâüddîn Ali b. Osman b. el-Mârdînî (ö. 750/1350), Tâcüddîn İbn et-Türkmânî'nin kardeşidir. Başta babası Osman et-Türkmânî ve ağabeyi Tâcüddîn olmak üzere dönemin meşhur âlimlerinden ilim öğrenen Alâüddîn'nin fıkıh, hadis, tefsir ve diğer İslâmî ilimlerin hemen tümünde yetkinliği kabul edilmiştir. Farklı medreselerde ders vermiş ve müftülük yapmıştır. Değişik alanlarda çok sayıda eser telif eden Alâüddîn, daha çok Hanefî fıkıhında ün yapmıştır. Fıkıh ve usûl ile ilgili eserlerini şöyle sıralamak mümkündür:

a) *Mukaddimetün fi Usûli'l-Fıkıh*.

b) *el-Kifâye*, Merğînânî'nin *el-Hidâye* adlı eserinin muhtasarıdır.

c) es-Sa 'diyye, fıkıh usulüne dair bir eserdir.

d) *Keşfü'l-Kâşif ez-Zihnî fi Şerhi'l-Müftî li'l-Habbâzî*.⁷¹

17. Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman İbrahim el-Mârdînî (ö. 750-760/1350-1360), fetvâ ve tedrisatla meşgul olmuştur. Başta Ali b. Yusuf el-Konevî (ö. 639/1242) olmak üzere dönemin meşhur fakihlerinden fıkıh öğrenmiştir. Fıkıh ve usûl ile ilgili şu eserleri bulunmaktadır:

a) *el-Kâşifü'l-Müdnî fi Şerhi'l-Müğnî*, Ömer b. Muhammed el-Habbâzî'nin (ö. 691/1291) *el-Müğnî fi Usûli'l-Fıkıh* adlı eserinin şerhidir.

b) *Kitabü'l-Vitr*.

c) *Kitâbü'l-Menâsik*.⁷²

18. Cemâlddîn Abdullah b. Alâüddîn Ali b. Osman el-Hanefî el-Mârdînî (ö. 769/1367), baş kadı olan babası Fahrüddîn Osman'ın vefatından sonra baş kadılık görevinin kendisine tevdi edildiği söylenmektedir. Ömrünün sonuna kadar fetva ve tedrisatla meşgul olmuştur. Başta Arap dili ve edebiyatı olmak üzere İslâmî ilimlerin hemen hepsinde yetkinlik kazandığı bilinen Cemâlüddîn'in uzmanlık alanı fıkıh olmuş ve fıkıh ilminde temayüz

⁶⁹ Ömer Rızâ Kehhâle (ö. 1408/1987), *A'lâmü'n-Nisâ fi Âlemeyi'l-Arabî ve'l-İslâm*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrût ty. VIII, s. 18; Şümeysânî, *Medînetu Mârdîn*, s. 376; Berezencî, *İshâmatü'l-Ulemâi'l-Ekrâd*, s. 211.

⁷⁰ Askalânî, *ed-Dürerü'l-Kâmine*, III, 174.

⁷¹ Zeynüddîn Ebu'l-Fedâ İbn Kutlûboğâ (ö. 879/1475), *Tâcü't-Terâcim*, (thk. Muhammed Hayr-Ramaz Yusuf), Dâru'l-Kalem, Dımaşk 1413/1992, s. 211; Çelebî, *Süllemü'l-Vusûl*, II, 373; *Keşfü'z-Zünûn*, II, s. 991.

⁷² İbn Kutlûboğâ, *Tâcü't-Terâcim*, s. 252.

etmiştir. *Tekmiletu Şerhi'l-Hidâye* adında bir fıkıh çalışması bulunmaktadır. Çalışma, Cemâlddîn'in dedesi Osman'ın başlayıp bitiremediği *Şerhu'l-Hidâye*'nin devamıdır.⁷³

19. Bedruddîn Muhammed b. Muhammed b. Ebi'l-İz el-Hanefî el-Mârdînî (ö. 780/1380), İslâmî ilimler arasında daha çok fıkha ağırlık vermiştir. Bu ilimde söz sahibi olmuş ve akranları arasında temayüz etmiştir. Birçok fakih yetiştiren Bedruddîn'nin bir müddet Mardin'de ders verdiği kaydedilmektedir. Fıkıh ilmiyle ilgili eserleri şöyledir:

a) *Ercûzet fi'l-Hilâfi Beyne's-Şâfiyye ve'l-Hanefiyye*.

b) *Ercûzetün fi'l-Ferâiz*.

c) *Muhtasarun fi Usûli'l-Fıkıh*.⁷⁴

20. Cemâlüddîn Abdullah b. Ali b. Osman el-Mârdînî el-Hanefî (ö. 799/1397), Mısır'da kadılıkudâtlık vazifesini yapmış bir Hanefî fakîhidir. Müderrislik ve müftülük gibi görevler de ifa etmiştir. Farklı ilim dallarıyla meşgul olmasına rağmen asıl ihtisas alanı Hanefî fikhî olmuştur. *Kitâbu'l-Fürûk fi Fûrû'i'l-Hanefiyye* adında bir fıkıh eseri bulunmaktadır.⁷⁵

21. Hamîdüddîn Ebu'l-Bekâ Hammâd b. Abdürrahim b. Ali b. Osman et-Türkmânî el-Hanefî el-Mârdînî (ö. 819/1416), kadı Alâüddîn el-Mârdînî'nin torunudur. el-'İz b. Cemâ'e (ö. 767/1365) ve Zehebî (ö. 748/1347) gibi dönemin meşhur alimlerinden icâzet almıştır.⁷⁶

22. el-Bedr İbn Selâme Hasan b. Ebî Bekir b. Muhammed b. Osman el-Hanefî el-Mârdînî (ö. 850/1446), kardeşi el-Bedr Muhammed'den çok istifade etmiştir. *Kenzü'd-Dekâik* ve *el-Menâr* gibi birkaç usûl metni ezberlediği bilinen el-Bedr, Halep'te ikamet etmiştir.⁷⁷

23. Zekeriya b. Ergûn el-Hanefî el-Mârdînî (ö. ?), Mardin'de Hanefî fikhını öğretmiştir. Kendisinden fıkıh öğrenenler arasında Bedruddîn İbn Selâme de bulunmaktadır.⁷⁸

24. Kadı Ebû Bekr Atık b. İbrâhîm el-Eyzûlî el-Muhallebî eş-Şâfiî ed-Düneyserî (ö. ?), Ebû Sa'îd b. Ebî 'Asrûn'dan fıkıh tahsili görmüştür. Düneyser'in kadılığı yanında Şihâbiyye medresesinde mu'îdlik yapmıştır. Başta İbn İlalmiş olmak üzere birçok kişi kendisinden fıkıh öğrenmiştir.⁷⁹

⁷³ Yusuf b. Tağrıberdî (ö. 874/1470), *en-Nucûmu'z-Zâhire fi Mulûki Mısır ve'l-Kâhire*, Dâru'l-Kütüb, Mısır 1348/1929, VII, 129; Berezençî, *İshâmatü'l-Ulemâi'l-Ekrâd*, s. 220.

⁷⁴ Askalânî, *ed-Dürerü'l-Kâmine*, V, 517; Çelebî, *Süllemü'l-Vusûl*, II, 375.

⁷⁵ Mühyiddîn Abdulkâdir, *el-Cevâhirü'l-Müdde*, I, 297; Bâbânî, *Hediyetü'l-Ârifîn*, I, 467.

⁷⁶ Ebu'l-Hayr Muhammed b. Abdürrahman es-Sehâvî (ö. 902/1497), *ed-Davü'l-Lâmi' li Ehli'l-Karni't-Tâsi*, Dâru Mektebeti'l-Hayat, Beyrût ty., III, 162.

⁷⁷ Sehâvî, *ed-Davü'l-Lâmi'*, III, 97.

⁷⁸ Askalânî, *ed-Dürerü'l-Kâmine*, II, 245.

⁷⁹ İbn İlalmiş, *Târîhu Düneyser*, s. 118.

IV. Dışardan Gelip Mardin'e Yerleşen Fakihler

Artuklu hâkimiyeti döneminde başta kadılık⁸⁰ ve müderrislik olmak üzere farklı amaçlar için dışardan gelip Mardin bölgesine yerleştiğini tespit ettiğimiz fakihleri şöyle sıralamamız mümkündür:

1. Kadı Mecdüddîn Davud İbnu'l-Kadı es-Sedîd (ö. ?), Hisâmüddîn Timurtaş döneminde (516/1122-547/1153) Mardin kadılığına getirilmiştir. Bu görevini 538/1144'te azledilene kadar sürdürmüştür.⁸¹

2. Kadı Alemüddîn Ebu'l-Feth Muhammed b. Ali b. Nubâte (ö. ?); fikhî hükümleri iyi bilen güvenilir bir âlim olarak nitelendirilmektedir. Hisâmüddîn Timurtaş tarafından 538/1144 yılında Mardin kadılığına tayin edilmiştir. Otuz dört yıl bu görevde kalmıştır.⁸²

3. İbnü'l-Hill Muhammed b. el-Mübârek b. Muhammed el-Bağdâdî eş-Şâfiî (ö. 552/1157), Dünyeser'de bulunan Şihâbiyye medresesinde müderrislik yapmıştır. Şîrâzî'nin *et-Tenbîh* adlı eseri üzerinde *Tavcîhü't-Tenbîh fi Şerhi't-Tenbîh* adında bir şerh çalışması vardır.⁸³

4. Ebû Abdurrahman Asker b. Usâme b. Câmî' el-'Adevî eş-Şâfiî (ö. 560/1167), Bağdat'ta Şâfiî fikhini öğrenmiştir. Nusaybin'de bulunan Kende mescidinin imamlığını yapan Ebû Abdurrahman fetvâ ve tedrisatla da ilgilenmiştir.⁸⁴

5. Ebu'n-Necîb Abdurrahman b. Ahmed b. el-Mufarric et-Tikrîfî (ö. 576/1182), Bağdat'ta bulunan Nizâmiye medresesinde fıkıh tahsilini görmüştür. Şâfiî mezhebine vükufiyeti olan Ebu'n-Necîb, dönemin meşhur âlimleriyle hilafî meseleleri tartışmıştır. Mardin'de müderrislik yapmıştır.⁸⁵

6. Şerafüddîn Ebû Abdullah İbn Ebî 'Asrûn et-Temîmî el-Mavsîlî eş-Şâfiî (ö. 585/1191), Şâfiî mezhebinin önemli simalarındandır. Sincâr, Nusaybin, Harran, Diyar-ı Bekir ve Mardin'de kadılık yapmıştır.⁸⁶

7. Ebû Bekir b. Abdillâh b. Ali el-Merâğî eş-Şâfiî (ö. 590/1194), Şâfiî mezhebinin muğlak/anlaşılması zor ifadelerini iyi bilen bir Şâfiî fakihi olarak bilinmektedir. Azerbaycan'ın Merâğ kentinde fıkıh tahsiline başlayan Merâğî, bu alandaki tahsilini Şâm'da

⁸⁰ Artuklu döneminde Mardin bölgesinde kadılık yapmış olanlar için bkz. Abdurrahman Acar, *Mardin Artuklularında Adli Teşkilat ve Artuklu Kadıları*, I. Uluslararası Artuklu Sempozyumu Bildirileri, Mardin 2007, ss. 287-300.

⁸¹ Ahmed Yusuf b. Ali İbu'l-Ezrak (ö. 577/1181), *Târîhu Meyâ Fârkîn*, (thk. Kerîm Fârûk el-Hûlî- Yusuf Baluken), Nubihar, İstanbul 2014, s. 584.

⁸² İbu'l-Ezrak, *Târîhu Meyâ Fârkîn*, s. 584-585; Şumeysânî, *Medînetu Mârdîn*, s. 388.

⁸³ Zirîklî, *el-A'âm*, VII, 17.

⁸⁴ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, XII, 172.

⁸⁵ Safedî, *el-Vâfi bi'l-Vefyât*, XVIII, 64.

⁸⁶ Şumeysânî, *Medînetu Mârdîn*, s. 389.

Ebû Sa'îd b. Ebî'Asrûn'un yanında bitirdiği nakledilmektedir. Düneyser'de bulunan Nâsır ve Ğâzî camilerinde görev yaptığı bilinen Merâġî, bu camilerde ders halklarını kurarak fıkıh dersleri verdiği kaydedilmektedir.⁸⁷

8. Ebu'l-Kerem Muhammed b. Abdillâh el-Ekkâf el-Mavsîlî (ö. 590/1193), akıllı, zeki, dürüst ve mütevazı bir âlim olarak anılmıştır. Şihâbiyye medresesinde müderrislik yaptığı bilinen Ebu'l-Kerem çok sayıda fakih yetiştirmiştir.⁸⁸

9. Muvaffakuddîn Ebu'l-Ferec Abdulvâhid el-Bevâzîcî (ö. 594/1197), Düneyser'de bulunan Kutbiyye medresesinde fıkıh derslerini okutmuştur. Çok sayıda fakihin kendisinden ders aldığı kaydedilmektedir.⁸⁹

10. Muhammed b. Abdullah b. Muhammed b. Ebî 'Asrûn eş-Şâfiî (ö. 601/1205), 599/1203'te Düneyser'e gelmiştir. Burada bulunan Şihâbiyye medresesinde müderrislik yapmıştır.⁹⁰

11. Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Mesud el-Hazrecî eş-Şâfiî (ö. 601/1205), İslâmî ilimlerde hüccet olarak kabul edilmiştir. Çok yönlü bir âlim olarak bilinen Ebu'l-Abbâs, Hindistan'ın da içinde bulunduğu birçok yere ilmî yolculuklar yapmıştır. Düneyser'de bulunan Şihâbiyye medresesinde fıkıh tedrisatı yapmış ve vefatına kadar burada kalmıştır.⁹¹

12. Behâüddîn b. Ali b. Nubâte (ö.), dönemin önemli fakihlerindendir. Hisâmüddîn Timurtaş tarafından 538/1144 tarihinde Mardin hatipliğine atanmıştır.⁹²

13. Ebu'l-Feth Nasrullah b. Ebî Bekir b. Mütevvic el-Besravî eş-Şâfiî (ö. ?), Irak, Şam ve Mısır bölgelerinde bulunan fakihlerden fıkıh ilmi öğrenmiştir. Mısır'ın Buhayre kasabasında bir müddet kadılık görevini ifa etmiş olan Ebu'l-Feth Düneyser'in Şihâbiyye medresesinde müderrislik yapmıştır.⁹³

14. Ebû Abdillâh Muhammed b. Yahyâ b. Ebi'l-Me'âlî en-Numeyrî ed-Düneyserî (ö. ?), Müvaffekuddîn el-Bevâzîcî, Ahmed b. Mesud el-Ensârî ve Ebu'l-Kerem el-Ekkâf el-Mavsîlî'den fıkıh ilmini öğrenmiştir. Şihâbiyye medresesinde fıkıh alanında mu'îdlik/asistanlık yapmıştır. Birçok talebe ondan fıkıh öğrenmiştir.⁹⁴

15. Ebû İshak İbrahim b. Sa'd b. Ebî Muhammed b. Sa'd et-Taġlibî es-Sercüvî ed-Düneyserî (ö. ?), Hanbelî fakihidir. Ebû Bekir Mesud b. Ahmed en-Nehremilkî'den fıkıh

⁸⁷ İbn İlalmiş, *Târîhu Düneyser*, s. 111.

⁸⁸ İbn İlalmiş, *Târîhu Düneyser*, s. 116.

⁸⁹ İbn İlalmiş, *Târîhu Düneyser*, s. 118.

⁹⁰ İbn İlalmiş, *Târîhu Düneyser*, s. 123.

⁹¹ İbn İlalmiş, *Târîhu Düneyser*, s. 114; Çelebi, *Süllemü'l-Vusûl*, I, 252.

⁹² Şumeysânî, *Medinetu Mârdîn*, s. 391.

⁹³ İbn İlalmiş, *Târîhu Düneyser*, s. 123.

⁹⁴ İbn İlalmiş, *Târîhu Düneyser*, s. 132.

ilmini tahsil etmiştir. Düneyser’de ikamet ettiği bilinen Ebû İshak çok sayıda talebe yetiştirmiştir.⁹⁵

16. Kadı Ebû İmrân Mûsâ b. Muhammed el-Mâkisînî eş-Şâfî (ö. 607/1209), Şerafüddîn Muhammed b. ‘İlvân el-Mavsilî’den fıkıh ilmini tahsil etmiştir. Şihâbiyye medresesinde müderrislik yapmıştır. İbn İlalmış, kendisinden fıkıh öğrendiğini kaydetmektedir.⁹⁶

17. Ebû Bekir Mesud b. Ahmed en-Nehremilkî (ö. ?), Şeyh Abdulkadir el-Cîlî (ö. 561/1166) ve Ebû Ya’lâ el-Ferrâ es-Sağîr (ö. 560/1165) gibi dönemin meşhur Hanbelî fakihlerinden fıkıh ilmini tahsil etmiştir. Düneyser’de müderrislik yapmıştır. Burada vefat eden Ebû Bekir’in na’sı Kefertûsâ köyünde defnedilmiştir.⁹⁷

18. Ebu’l-Mecd Yahya b. Sa’îd b. Ebî Nasr Muhammed et-Tikrîfî (ö. 620/1223), Bağdat’ta fıkıh tahsilini görmüştür. Mardin’de kadılık vazifesini ifa etmiştir.⁹⁸

19. Ebu’l-Hayr Selâme b. Sadeka el-Herrânî el-Hanbelî (ö. 627/1230), daha çok ferâiz ilminde yetkinleşmiştir. Düneyser’de bir müddet ikamet eden Ebu’l-Hayr, burada bulunan çok sayıda ilim talebesine ferâiz ilmini öğretmiştir.⁹⁹

20. Diyâüddîn Ebû Muhammed Abdulhâlik b. el-Enceb b. el-Muammer el-İrâkî en-Nişteberî el-Mârdînî (ö. 649/1251), İbn Rûhînâ olarak meşhur olmuştur. Dönemin meşhur pek çok âliminden icazet aldığı bilinmektedir.¹⁰⁰ Özellikle fıkıh ilminde şöhret bulan İbn Rûhînâ için Düneyser’e bağlı Harzem köyünde bir medrese inşâ edilerek buraya müderris olarak tayin edilmiştir.¹⁰¹

21. Kadı Mühezzebüddîn Muhammed Mücellâ el-Mârdînî (ö. 658/1260), büyük fakihlerden olup hükümleri iyi bilen, zeki, vakur bir âlim olarak anılmıştır. Artuklu hükümdarlarının iltifatına mazhar olmuş Mühezzebüddîn’in Mardin’de vezirlik makamı dâhil önemli birçok görevde bulunduğu kaydedilmektedir.¹⁰²

22. Kemâlüddîn Ebû Hafs Ömer b. Bidâr et-Tiflisî eş-Şâfî (ö. 672/1274), Şâfî mezhebinde uzmanlaşmasının yanında Hanefî mezhebine de aşinalığı olmuştur. Değişik yerlerde ders ve fetvâ vermiştir. On beş yıl Dımaşk kadılığının naipliğini yapmıştır. Ayrıca Şam, Musul ve Mardin kadilkudatlığını da yapmıştır.¹⁰³

⁹⁵ İbn İlalmış, *Târîhu Düneyser*, s. 133.

⁹⁶ İbn İlalmış, *Târîhu Düneyser*, s. 127.

⁹⁷ İbn İlalmış, *Târîhu Düneyser*, s. 112.

⁹⁸ Zehebî, *Târîhu’l-İslâm*, XIII, 624.

⁹⁹ İbn İlalmış, *Târîhu Düneyser*, s. 128.

¹⁰⁰ Zehebî, *Târîhu’l-İslâm*, XIV, 618.

¹⁰¹ İbn İlalmış, *Târîhu Düneyser*, s. 89.

¹⁰² Şumeysânî, *Medînetu Mârdîn*, s. 389.

¹⁰³ Şumeysânî, *Medînetu Mârdîn*, s. 389-390.

23. Kadılkudat Burhânüddîn el-Mavsılî (ö. ?), İslâmî ilimlerin hemen hepsinde birikimi bulunan bir fakih ve muhaddis olarak bilinmektedir. Artuklu hükümdarları tarafından saygı gören Burhânüddîn, el-Melikü's-Sâlih Şemsüddîn (ö. 712/1312) döneminde Mardin'in kadılkudatlık görevini deruhte etmiştir.¹⁰⁴

24. Şemsüddîn Ebu'l-‘Alâ Mahmud b. Ebî Bekir el-Buhârî el-Hanefî (ö. 700/1300), ferâizde uzmanlaşmıştır. Bir grup talebe ferâiz ilminde kendisinden icazet almıştır. Ebu'l-‘Alâ Mardin'de vefat etmiştir.¹⁰⁵

25. Rüknuddîn Ebû Muhammed el-Hasan b. Şeraf el-Hüseynî el-İstirbâdî eş-Şâfiî (ö. 707/1307), Musul'da Şâfiî mezhebinin müderrisliğini yapmıştır. Dönemin hükümdarı tarafından saygı gören Rüknuddîn, Mardin'de bulunan Şehîdiyye medresesinde ders vermiştir.¹⁰⁶

26. Muhammed b. Abdurrahman b. Muhammed es-Semerkanî es-Sincârî el-Hanefî (ö. 721/1321), fıkıh ve usûl alanlarında temayüz etmiştir. Mardin'de müderrislik ve müftülük vazifelerini yapmıştır.¹⁰⁷

27. Yusuf b. Harb el-Mekkî (ö. 743/1342), Yahya b. Şeref en-Nevevî (ö. 676/1277)'den ders almıştır. Fakih Zeynüddîn Serîcâ el-Malatî (ö. 788/1289) ondan fıkıh öğrenmiştir. Mardin'de vaizlik yaptığı nakledilmektedir.¹⁰⁸

28. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed es-Sincârî el-Kâkî el-Hanefî (ö. 743/1342), fıkıh ve usûl ilimlerinde ün yapmıştır. Kahire'de bir müddet ilmî faaliyetlerde bulunduktan sonra Mardin'e gelmiştir. Burada ders ve fetva vermiştir. *Câmi'u'l-Esrâr Şerhu Menâri'l-Envâr li'n-Nesefî*, *Beyânü'l-Vüsûl fî Şerhi'l-Usûl li'l-Pezdevî*, *Mi'râcü'd-Dirâye Şerhu'l-Hidâye* ve *'Uyûnü'l-Mezheb fî Fırû'î'l-Fıkhî'l-Hanefî* isimlerinde eserleri bulunmaktadır.¹⁰⁹

29. Ebû 'Ukayl Serîcâ b. Muhammed b. Serîcâ eş-Şâfiî (ö. 780/1378), Mardin vilayetinin şeyhi olarak tarih kayıtlarına geçmiştir. Fakih ve edebiyatçı olarak bilinen İbn Serîcâ, Mardin'de müftülük yapmıştır.¹¹⁰

30. Alâüddîn Ahmed b. Muhammed es-Sîrâmî el-Hanefî (795/1393), fıkıh ve usûl yanında me'ânî ve bedî' ilimlerinde de kendini yetiştirmiştir. "Şeyhu's-sûfiyye" ve

¹⁰⁴ Ebû Abdullah Muhammed İbn Batûte (ö. 779/1377), *Rihletu İbn Batûte*, Akademiyyetu Memleketi'l-Mağribiyye, er-Ribât 1417/1996, II, 87.

¹⁰⁵ Muhammed b. Ahmed ez-Zehebî, *el-Mu'cemü'l-Muhtass*, (thk. Muhammed el-Habîb el-Heyle), Mektebetü's-Siddîk, Tâif 1408/1988, s. 278.

¹⁰⁶ Sübkî, *Tabakâtü's-Şâfiyyetü'l-Kübrâ*, IX, 408.

¹⁰⁷ Ziriklî, *el-A'lâm*, VI, 192.

¹⁰⁸ Askalânî, *ed-Dürerü'l-Kâmine*, VI, 222-223.

¹⁰⁹ Ömer b. Ridâ Kehhâle (ö. 1408/1988), *Mu'cemü'l-Muellifîn*, Mektebetü'l-Müsennâ, Beyrut ty., XI, s. 182.

¹¹⁰ Askalânî, *ed-Dürerü'l-Kâmine*, II, 265.

“Müderrişü'l-Hanefiyye” olarak şöhret bulmuştur. Mardin'in de içinde bulunduğu birçok yerde tedrisat faaliyetleri icra ettiği bildirilmektedir.¹¹¹

31. İzzüddîn Yussuf b. el-Hasan es-Serâî el-Hilvânî (ö. 802/1412), Arap dilinde mütebahhir olmakla birlikte daha çok fakih ve usûlî olarak şöhret bulmuştur. Önce Bağdat ve Tebrîz'de talebeler yetiştirmiş, sonra Mardin'e gelmiştir. Mardin hükümdarından saygı gören İzzüddîn el-Hilvânî, vefatına kadar burada ilmi faaliyetlerde bulunmuştur.¹¹²

32. Alemüddîn Süleyman b. Zekeriya b. Ammâr el-Hanefî (ö. ?), dönemin önde gelen âlimlerinden olup kendisinden fakih ve tarihçi olarak bahsedilmektedir. Zeytûniyye medresesinde görevlendirilmiştir.¹¹³

Sonuç

Hicri VI. Yüz yılın başlarında Mardin bölgesinin yönetimini ele geçiren Artuklular, üç asır boyunca bu bölgede hüküm sürmüştür. Artuklular, diğer Müslüman hükümdarlar gibi ilim ve kültürün gelişimi için büyük gayret sarf etmişlerdir. Genelde İslâmî ilimlere özelde ise fıkıh ilmine büyük önem veren Artuklu hükümdarları, bölgenin dört bir tarafında dönemin en önemli eğitim-öğretim kurumları olan medreseler inşa etmişlerdir. Fıkıh ilmine özel bir önem atfeden Artuklular, bu ilmin tedrisatı için fıkıh ilmine özel medreseler kurmuş ve İslam coğrafyasının farklı bölgelerinden bu alanda yetişmiş fakihleri getirerek görevlendirmişlerdir. Bu bakımdan Mardin bölgesinden, çok sayıda fakih yetişmiştir. Nitekim Tabakatu'l-Fukehâ türü kaynaklarda bunlardan bahsedilmektedir. Artuklular, fıkha verdikleri önemden ötürü bu alanda söz sahibi olmuş âlimleri her zaman desteklemiş ve devletteki önemli makamları onlara tahsis etmişlerdir.

Artuklu döneminde Mardin bölgesinin mezhepsel durumuna baktığımızda hangi mezhebe ne zaman intisap edildiğine dair net bir ifade kullanmak güçtür. Fakat Mardin bölgesinin Şâfiî mezhebinin yayıldığı bölgelere yakın olması ve mezheplerin teşekkülünden itibaren Şâfiî fakihlerin buraya yerleşmesi gibi hususlardan hareketle erken dönemlerde bu bölgede Şâfiî mezhebinin görüşleri yayılmaya başladığı denilebilir. Bunun yanında Şâfiî-Eş'arî ekollerinin yayılması için kurulan Nizâmiye medreseleri de Mardin bölgesinde Şâfiî mezhebinin yayılmasında önemli katkı sunmuştur. Nitekim dönemin önemli yerleşim yerlerinden Cezire ve Diyarbakır bölgelerinde, Nizâmiye medreselerini örnek alan çok sayıda medrese kurulmuştur. Bölgeden çok sayıda talebe bu medreselerde fıkıh eğitimini tamamlayıp öğrendiklerini yaymışlardır. Mardin merkezi hariç bölgenin genelinde, diğer dönemlerde

¹¹¹ Çelebî, *Süllemü'l-Vusûl*, I, 242.

¹¹² Süyûtî, *Büğyetü'l-Vü'ât*, II, 356; Şumeysânî, *Medînetu Mârdîn*, s. 394.

¹¹³ Şumeysânî, *Medînetu Mârdîn*, s. 392.

olduğu gibi Artuklu döneminde, Şâfiî mezhebi her zaman birinci mezhep konumunda olmuştur. Mardin merkezi ise hanedan mensuplarının Hanefî olmaları itibarıyla merkezde görevlendirilen kadılar, başkadılar ve müderrisler genel olarak Hanefî fakihlerinden seçilmiştir. Bunun neticesinde hem söz konusu medreselerde yetişen talebeler hem de şehir merkezinde ikamet eden Mardin halkının bir kısmı Hanefîliği benimsemişlerdir. Dolayısıyla Artuklu döneminde Mardin merkezinde Şâfiî mezhebinin yanında Hanefî mezhebinin yoğunluğu da göze çarpmaktadır.

Kaynakça

- Acar, Abdurrahman, *Mardin Artuklularında Adli Teşkilat ve Artuklu Kadıları*, I. Uluslararası Artuklu Sempozyumu Bildirileri, Mardin 2007.
- Ağrakça, Ahmet, *Mardinli Bazı İlim Adamları*, I. Uluslararası Mardin Tarihi Sempozyumu Bildirileri, Mardin 2006.
- Akçay, Halil, *Târîhu Duneysir'in Kızıltepe'sinde Eğitim-Öğretim Kurumları*, Uluslararası Mardin Kültür ve Medeniyet Kongresi, İksad Yayınları, Mardin 2017.
- Askalânî, Ahmed b. Ali İbn Hacer (ö. 852/1448), *ed-Dürerü'l-Kâmine fi A'yâni'l-Mieti's-Sâmine*, (thk. Mürâkebe- Muhammed Abdülmuîd Dân), Haydarâbâd, Hind 1392/1972.
- Aslan, Ahmet, "Artuklular Zamanında Düneysir (Kızıltepe)'de Arap Edebiyatı Çevresi", *Harran Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 20, (2008), ss. 259-281.
- Bâbânî, İsmail b. Muhammed Emîn (ö. 1399/1979), *Hediyetü'l-Ârifin Esmâü'l-Müellifin ve Âsâri'l-Müsannifin*, el-Meârifü'l-Celile, İstanbul 1371/1951.
- Bedlisî, Şerefhân (ö. 1603/1011), *Şerefnâme fi Târîhi'd-Düvel ve'l-İmâratı'l-Kürdiyye*, (trc. Muhammed Ali Avnî), Dâru'z-Zaman, Dımaşk 1427/2006.
- Berezencî, Tarîfe Ahmed Osman, *İshâmatü'l-Ulemâi'l-Ekrâd fi Binâ Hadâreti'l-İslâmiyye*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1439/2010.
- Beyhakî, Ahmed b. Hüseyin (ö. 458/1066), *Menâkibu's-Şâfiî*, (thk. Seyyid Ahmed Sakar), Mektebetu Dâri't-Turâs, Kahire 1390/1970.
- Coşkun, Alptekin, "Artuklular", *DİA*, TDV Yayınları, Ankara 1991, III, 415-418.
- Çaç, Sultan, "*Mardin'de Artuklu Dönemine Ait Bir Medrese: Zinciriye (Sultan İsa) Medresesi*", (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya 2013.
- Ebû Muhammed, Abdulkâdir b. Muhammed el-Hanefî (ö. 775/1375), *el-Cevâhirü'l-Müdiye fi Tabakâti'l-Hanefiyye*, nşr. Mîr Muhammed Kütüphanesi, Kerâteşî ty.
- Fendî, Reşîd, *Rihletü Evliyâ Çelebî fi Kürdistân*, Matba'atu Hânî, Dıhok 1429/2008.
- Hamevî, Yâkût (ö. 626/1229) *Mu'cemu'l-Büldân*, Dâru Sadr, Beyrut 1415/1995.

- Hasan, Derviş Yusuf, “Medîntu Düneyser İbera’t-Târîhi’l-İslâmî”, *Mecelletü’l-Ulûmi’l-İslâmiyye, Câmi’atu Zaho*, V/1, (2017), ss. 100-118.
- İbn ‘Asâkir, Ali b. Hasan (ö. 571/1175), *Târîhu Dımaşk*, (thk. Amr b. Ğarame. el-‘ Amravî), Dâru’l-Fikr, y.y. 1415/1995.
- İbn Batûte, Ebû Abdullah Muhammed (ö. 779/1377), *Rihletu İbn Batûte*, Akedemiyetu Memleketi’l-Mağribiyye, er-Ribât 1417/1996.
- İbn Cübeyr, Muhammed b. Ahmed el-Endülüsî (ö. 614/1216), *Rihletu İbn Cübeyr*, Mektebetü’l-Hilâl, Beyrut ty.
- İbn Kâdî Şühbe, Ebû Bekir b. Ahmed (ö. 851/1447), *Tabakâtü’ş-Şâfiyye*, (thk. el-Hâfiz Abdul‘alîm Hân), Âlemü’l-Kütüb, Beyrut 1407/1987.
- İbn Kesîr, İsmail b. Ömer (774/1372), *el-Bidâye ve’n-Nihâye*, (thk. Ali Şîrî), Dâru İhyâi’t-Türâsi’l-Arabî, yy. 1408/1988.
-, *Tabakâtü’ş-Şâfiyyîn*, Mektebetü’s-Sikâfetü’d-Dîniyye, yy. 1413/1993.
- İbn Kutlûboğâ, Zeynüddîn Ebu’l-Fedâ (ö. 879/1475), *Tâcü’t-Terâcim*, (thk. Muhammed Hayr-Ramaz Yusuf), Dâru’l-Kalem, Dımaşk 1413/1992.
- İbn Şâkir, Muhammed b. Şâkir b. Ahmed (ö. 764/1363), *Fevâtü’l-Vefeyât*, (thk. İhsân Abbâs), Dâru Sâdr, Beyrut 1394/1974.
- İbn Şeddâd, Muhammed b. Ali (ö. 684/1285), *el-‘Alâku’l-Hatîre fî Zikri Ümerâi’ş-Şâm ve’l-Cezîre*, yy. ty.
- İbn Tağrîberdî, Yusuf (ö. 874/1470), *en-Nucûmu’z-Zâhire fî Mulûki Mısır ve’l-Kâhire*, Dâru’l-Kütüb, Mısır 1348/1929.
- İbnü’l-‘İberî, Grigorios, (ö. 685/1286), *Târîhu Muhtasar’d-Duvel*, (thk. Antûn Sâlihî el-Yesû‘î), Dâru’ş-Şark, Beyrut 1992/1413.
- İbnü’l-Müstafî, Mübârek b. Ahmed (ö. 637/1239), *Târîhu Erbil*, (thk. Sâmi b. Seyyid Hammâs es-Sakâr), Dâru’r-Raşîd, Irak 1400/1980.
- İbnül-‘Îmâd, Abdülhay b. Ahmed (ö. 1089/ 1678), *Şezerâtü’z-Zeheb fî Ahbâri men Zeheb*, (thk. Mahmud el-Arnaut), Dâru İbn Kesîr, Beyrût 1406/1986.
- Sarı, İbrahim, *Büyük Türk Tarihi*, Net Medya Yayıncılık, Antalya 2017.
- İbu’l-Ezrak, Ahmed Yusuf b. Ali (ö. 577/1181), *Târîhu Meyâ Fârkîn*, (thk. Kerîm Fârûk el-Hûlî- Yusuf Baluken), Nubihar, İstanbul 2014.
- Kadâvî, Alâ Mahmud, *el-Mûsul ve’l-Cezîretü’l-Furâtiye fî ‘Ahdî Devleti’l-Mûğil el-İlhâniyye*, Dâru Bidâye li’n-Neşri ve’t-Tevzî‘, yy. 1436/2015.
- Kâtib Çeleb, Mustafa b. Abdillâh (ö. 1067/1657), *Süllemü’l-Vusûl İlâ Tabakâti’l-Fühûl*, (thk. Muhammed Abdulkâdir el-Arnaut), Mektebetu İrcica, İstanbul 1431/2010.

Kavâsimî, Ekrem Yusuf Ömer, *el-Medhal İlâ Mezhebi'l-İmam eş-Şâfiî*, Dâru'n-Nefâis, Ürdün 1423/2003.

Kehhâle, Ömer Rızâ (ö. 1408/1987), *A'lâmü'n-Nisâ fî Âlemeyi'l-Arabî ve'l-İslâm*, Müessesetü'r- Risâle, Beyrût ty.

Merçil, Erdoğan, *Müslüman Türk Devletleri Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2011.

Nu'aymî, Abdulkâdir b. Muhammed (ö. 927/1521), *ed-Dâris fî Târîhi'l-Medâris*, (nşr. Cafer el-Hasenî), Beyrût 1408/1988.

Okumuş, Ejder, "Artuklularda Din-Toplum İlişkileri", *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, VII/26, (2008), ss. 235-251.

Safedî, Halîl b. Aybek es- (ö. 764/1363), *el-Vâfi bi'l-Vefyât I-XXIX*, (thk. Ahmed el-Arnâvût ve Mustafa Türkî), Dâru İhyâi't-Türâs, Beyrut 1420/2000.

Sehâvî, Ebu'l-Hayr Muhammed b. Abdirrahman (ö. 902/1497), *ed-Davü'l-Lâmi' li Ehli'l-Karni't-Tâsi*, Dâru Mektebeti'l-Hayat, Beyrût ty.

Sübkî, Abdulvehhâb b. Ali (ö. 771/1369), *Tabakâtü's-Şâfiyyetü'l-Kübrâ*, (thk. Mahmud Muhammed et-Tenûhî-Abdulfettâh Muhammed el-Hulv), Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, yy. 1413/1992.

Süyûtî, Abdurrahman b. Ebî Bekir (ö. 911/1505), *Büğyetü'l-Vü'ât fî Tabakâti'l-Lüğaviyyîn ve'n-Nühât*, (thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim), el-Mektebetü'l-'Asriyye, Lübnan ty., *Hüsni'l-Muhâdara fî Târîhi Mısır ve'l-Kahire*, (thk. Ebü'l-Fazl İbrahim), Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, Mısır 1387/1967.

Şeybânî, Abdurrazzak b. Ahmed İbnü'l-Fevt (ö. 723/1323), *Mecma'u'l-Âdâb fî Mu'cemi'l-Elkâb*, (thk. Muhammed el-Kâzım), Vizâretü's-Sikâfe, İran 1416/1995.

Şîrâzî, İbrahim b. Ali Ebû İshâk (ö. 476/1083), *Tabakâtü'l-Fukahâ*, (thk. İhsân Abbâs), Dâru'r-Râidü'l-Arabî, Beyrut 1390/1970.

Şümeysânî, Hasan, *Medînetu Mârdîn mine'l-Fethi'l-Arabî ilâ Seneti ٩٢١/١٥١٤*, Âlemü'l-Kütüb, Beyrut 1407/1987.

Tâhâ, Yâsîn, "el-Mezhebü's-Şâfiî ve İntişâruhu Beyne'l-Kürd",

(<http://www.medaratkurd.com/المذهب-الشافعي-وانتشاره-بين-الکرد>), (Erişim Tarihi: 05.03.2018).

....., "Meşâhîru'l-Ulemâi'l-Kürd fî Nizâmiyeti Bağdad",

(<http://www.medaratkurd.com/مشاهير-علماء-الکرد-في-نظامية-بغداد>), (Erişim Tarihi: 05.03.2018).

İbn İlalmiş, Ömer b. el-Hadir (ö. 640/1242), *Târîhu Düneyser*, (thk. İbrahim Sâlih), Dâru'l-Beşâir, Dımaşk 1413/1992.

Temîmî, Takiyüddîn b. Abdilkâdir (ö.1010/1602), *et-Tabakâtü's-Seniyye fî Terâcimi'l-Hanefiyye*, (<http://www.feqhup.com/uploads/1365974425941.pdf>), (Erişim Tarihi: 19.03.2018).

Timur Paşa, Ahmed, *Nezratün Târîhiyye fî Hüdûsi'l-Mezâhibi'l-Fıkhiyeti'l-Erba'a*, Dâru'l-Kâdirî, Beyrut 1411/1990.

Zehebî, Muhammed b. Ahmed (ö. 748/1347), *el-Mu'cemü'l-Muhtass*, (thk. Muhammed el-Habîb el-Heyle), Mektebetü's-Siddîk, Tâif 1408/1988.

....., *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, (thk. Şuayb el-Arnâvut ve diğerleri), Müessesetü'r-Risâle, y.y., 1405/1985

....., *Târîhu'l-İslâm ve Vefyâtü'l-Meşâhîr ve'l-A'lâm*, el-Mektebetü't-Tavfikiyye, y.y, t.y.

Ziriklî, Hayrüddîn b. Mahmud (ö. 1396/1976), *el-A'lâm*, Dâru'l-İlim li'l-Melâyîn, yy. 1422/2002, I, 167.